

صد سالگی حوزه قم

دقتروم

به مناسبت صد ساله شدن حوزه علمیه قم

نوروز ۱۳۰۱ - ۱۴۰۱ خورشیدی

به کوشش

رسول جعفریان

بهار ۱۴۰۱

سرشناسه : جعفریان، رسول، ۱۳۴۳ - ، گردآورنده و مولف

Jafarian, Rasul

عنوان و نام پدیدآور : صد سالگی حوزه قم: مجموعه مقالات به مناسبت صدساله شدن حوزه علمیه قم، نوروز ۱۳۰۱ - ۱۴۰۱ خورشیدی / به کوشش رسول جعفریان.

مشخصات نشر : قم: نشر مورخ، ۱۴۰۰ - ۱۴۰۱

مشخصات ظاهری : ۷۸۰ ص.

شابک : ج ۱ ۸-۶۹-۶۳۰۰-۶۲۲-۹۷۸ ج ۲: ۳-۷۷-۶۳۰۰-۶۲۲-۹۷۸

وضعیت فهرست نویسی : فیپا

یادداشت: ج ۲. (چاپ اول ۱۴۰۱) (فیپا)

یادداشت : کتابنامه به صورت زیرنویس

عنوان دیگر: مجموعه مقالات به مناسبت صد ساله شدن حوزه علمیه قم نوروز ۱۳۰۱ - ۱۴۰۱

موضوع: حوزه علمیه قم - تاریخ - مقاله ها و خطابه ها

موضوع: essays, Hozeh Elmiyeh Qom - History - Addresses, lectures

lectures

رده بندی کنگره : ۴۷ / BPV

رده بندی دیویی : ۲۹۷ / ۰۷۱۰۵۵۱۲۸

شماره کتابشناسی ملی : ۸۴۴۲۷۴۴

وضعیت رکورد : فیپا

صد سالگی حوزه قم (دفتر دوم)

دومین مجموعه مقالات به مناسبت صد ساله شدن حوزه علمیه قم

به کوشش رسول جعفریان

(استاد دانشگاه تهران)

نشر مورخ

نوبت و سال چاپ: اول / بهار ۱۴۰۱

تیراژ: ۳۰۰ نسخه

قیمت ۲۷۰ هزار تومان

حق چاپ برای ناشر محفوظ است

فهرست مطالب

در باره دفتر دوم صدسالگی حوزه قم	۷
اصلاحات ارضی و چالش دربار با علما / رحیم روحبخش	۹
عقلانیت آیت الله حائری در شکل گیری .. حوزه علمیه قم / سید ضیاء مرتضوی	۴۱
مواجهه فقهی حاج شیخ عبدالکریم حائری با مظاهر تمدن / محمد سروش محلاتی	۶۹
رساله موسس: نگاهی به رساله عملیه آیت الله شیخ عبدالکریم حائری / مجید غلامی جلیسه ..	۸۵
فضای باز سیاسی دهه بیست، زمینه ساز احیای حوزه علمیه قم / رحیم روحبخش	۱۳۳
وصف علمای قم در شعر شیخ محمد علی انصاری / رسول جعفریان	۱۹۷
شیخ محمد علی انصاری و ادبیات ردیه نویسی در قم / رسول جعفریان	۲۲۹
نقش حوزه و روحانیت در تدوین قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران / سید جواد ورعی ...	۳۰۹
ادبیات نقادی تمدن غرب در قم (سالهای ۱۳۴۱ تا ۱۳۵۷ ش) / رسول جعفریان	۳۳۹
چند معنایی تعبیر «حوزه علمیه قم» در دو وقفنامه / امید رضایی	۳۹۹
تبعیدی های حوزه علمیه قم در دوره پهلوی / رحیم روحبخش	۴۰۷
آیت الله شیخ ابوالقاسم دانش آشتیانی / مهدی سلیمانی آشتیانی / اسدالله عبدلی آشتیانی ..	۴۷۹
قم به روایت سالنامه دبیرستان حکمت و مجله راه سلامت / سید فرید قاسمی	۵۱۱
برگ هایی از تاریخ حوزه علمیه قم / به کوشش رسول جعفریان	۵۱۷
زندگی و کارنامه سید ابوالفضل تولیت / حسین قربانی	۶۲۵

۶ □ صد سالگی حوزه قم (دفتر دوم)

- سید ابوالفضل تولیت و تاریخ بنای شهرک امام خمینی / محمد مهدی هادی به ۶۶۷
- بیوت علمی قم در قرن چهاردهم / ناصرالدین انصاری ۷۰۵
- آیت الله شیخ محمد خالصی زاده و چالش در قم / حمید کرمی پور / رضا مختاری اصفهانی ۷۱۳
- سرگذشت کتابخانه دار التبلیغ اسلامی / ابوالفضل عرب زاده ۷۲۵
- احمد اثنی عشری، روحانی و شاعر قمی / سمیه [و] فرشته اثنی عشری ۷۵۱

رساله مؤسس

نگاهی به رساله عملیه مرحوم آیت الله العظمی حاج شیخ عبدالکریم حائری یزدی

مجید غلامی جلیسه^۱

درآمد

تا پیش از ورود صنعت چاپ به ایران و انتشار کتاب در تیراژ و چاپ‌های متعدد، نیازهای عامه مردم در مسائل فقهی عمدتاً از طریق ائمه جماعت و روحانیون و از طریق پرسش‌های عموماً شفاهی و گاه کتبی مرتفع می‌گردید. هرچند از دوره صفویه استنساخ کتاب‌های فقهی عمومی و به زبان فارسی چون جامع عباسی نگاشته شیخ بهایی (د: ۱۰۳۰ق.)، شارع النجاة میرداماد (د: ۱۰۴۱ق.)، معرفة احکام الشرعیه محقق سبزواری (د: ۱۰۹۰) و ... کم و بیش اتفاق می‌افتاد، اما بدون شک میزان تکثیر این رساله‌ها آن هم با وجود تعداد اندک کاتبان، نمی‌توانست سرعت تکثیر بالا و یا گستردگی جغرافیای پهنآوری را شامل گردد.^۲

اما با ورود صنعت چاپ در اوایل حکومت قاجار به ایران، هم تکثیر کتاب و هم توسعه سواد و دانش سرعت گرفته و جغرافیای گسترده‌ای را پوشش می‌دهد؛ به گونه‌ای که در این دوران شاهد توسعه آگاهی‌های علمی، اجتماعی و دینی در سطح جامعه هستیم.

قابل توجه آن که طبقه روحانیون از جمله اولین بهره‌وران از این صنعت در تاریخ چاپ ایران به شمار می‌روند. فقها، شاگردان و مقلدین آنها خیلی زود یاد گرفتند که با استمداد از صنعت چاپ می‌توانند طیف وسیعی از جامعه را در گستره جغرافیایی وسیع‌تری با مبانی فقهی خود آشنا نمایند، و بسیاری از سؤالات فقهی نیز از طریق تکثیر و توزیع کتاب‌های خود را در گستره‌ای به بزرگی جهان پاسخگو باشند.

۱. پژوهشگر تاریخ چاپ و کتاب.

۲. جالب توجه اینکه تا به امروز از این کتاب ۱۸۳ نسخه خطی در کتابخانه‌های ایران شناسایی شده است که البته بیش از نیمی از آن مربوط به قرن ۱۳ به بعد است و این در حالی است که با ورود صنعت چاپ به ایران تنها یک چاپ از این بیش از ۵۰۰ نسخه تیراژ داشته است. رجوع کنید به فهرستگان نسخه‌های خطی ایران (فنخا): ۸۹۷/۹

این در حالی است که طبقه چاپخانه‌دار و ناشر نیز به خوبی دریافته‌اند به جهت مبتلی به بودن مردم به مسائل دینی و فقهی، چاپ و انتشار این نوع از کتاب‌ها که از جامعه خوبی می‌تواند برخوردار باشد محل کسب درآمد و سودآوری در حوزه چاپ و نشر به شمار می‌رود.

اولین بار محمدجعفر بن محمدصفی فارسی (۹۱۲۰۰-۱۲۸۰ق.) است که تلخیص یکی از آثار فقهی استاد خود آیت الله العظمی محمدباقر بن محمدتقی شفتی بیدآبادی (۹۱۱۷۵-۱۲۶۰ق.) که از علمای بنام و مراجع صاحب نام آن دوره بود را به چاپ می‌سپرد و بدین ترتیب اولین کتاب کاربردی فقهی برای مقلدین فارسی‌زبان را به سال ۱۲۴۶ق. در اصفهان و با سرمایه منوچهرخان معتمدالدوله گرجی (د: ۱۲۶۳ق.)، با تکنیک چاپ سربی چاپ و منتشر می‌نماید. «الوجیزه» برگزیده‌ای از کتاب «تحفه الأبرار» مرحوم شفتی بیدآبادی است؛^۱ کتابی درباره اقسام نماز و امتهات مسائل مربوط به آن که از جمله دغدغه‌های فقهی مهم مردم به شمار می‌رفت.

«تحفه الأبرار»^۲ جزو رساله‌های عملیه و مورد توجه عموم از علما و دیگران بوده و از همین رو شخص سید حجة الاسلام و بسیاری از علما و شاگردانش آن را مختصر و منتخبانی از آن را گردآوری نموده بودند، که از آن جمله می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

۱- الاستقبال بشرح مبحث قبله از کتاب تحفه الأبرار، میرمحمد عباس شوشتری^۳

۲- تلخیص تحفه الأبرار، محمدتقی بن حسینعلی هروی اصفهانی حائری (۱۲۱۷-۱۲۹۹ق.)^۴

۳- جواهر المسائل، محمد مهدی بن محمدعلی محلاتی^۵

۴- سراج المتجهدين نوروزعلی بن محمدباقر فاضل بسطامی (۱۲۲۷-۱۳۰۹ق.)^۶

۵- فروعات فارسی ملخص از تحفه الأبرار، ناشناخته^۷

۶- منتخب تحفه الأبرار در طهارت و صلاه، ناشناخته^۸

۱. از این چاپ نسخه‌ای در کتابخانه ملی موجود است. رجوع کنید به: تاریخ چاپ در ایران: ۹۴.

۲. از این کتاب ۱۶۸ نسخه خطی در کتابخانه‌های ایران شناسایی شده است. رجوع کنید به: فهرستگان نسخه‌های خطی ایران (فنیخا): ۲۷۸/۷

۳. بیان المفاخر: ۲۹/۲.

۴. الذریعه: ۴۲۱/۳.

۵. بیان المفاخر: ۲۹/۲.

۶. الذریعه: ۱۶۱/۱۲، نسخه خطی از این کتاب در کتابخانه دانشگاه تهران موجود است. رجوع کنید به: نشریه نسخه‌های خطی کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران: ۱۷۶/۷.

۷. بیان المفاخر: ۳۰/۲.

۸. بیان المفاخر: ۳۰/۲، نسخه خطی از این کتاب در کتابخانه آیت الله گلپایگانی موجود است. فهرست کتابخانه آیت الله گلپایگانی: ۲۷۰/۱.

- ۷- منتخب تحفه الابرار، ناشناخته^۱
- ۸- هداية الاخبار المنتخبة من تحفة الابرار، محمدجعفر آباذه ای (۱۱۷۵-۱۲۸۰ق.)
- ۹- وسیلة النجاه در مسائل نماز، سیدهاشم حسینی^۲
- ۱۰- درّ فاخر مستخرج از بحر زاخر، محمدباقر بن محمد مهدی محلاتی^۳
- ۱۱- تحفة الابرار، محمدابراهیم بن ابوالحسن موسوی^۴
- ۱۲- خلاصه تحفة الابرار، رضی الدین بن علی اکبر موسوی قزوینی (؟-۱۲۷۷ق.)^۵
- ۱۳- مختصر تحفة الأبرار، ناشناخته^۶

این تلخیص‌ها بجز «الوجیزه» محمدجعفر آباذه ای به شکل مخطوط باقی ماندند و به چاپ نرسیدند. اما محمدجعفر آباذه ای این شانس را داشت که کتابش همزمان با وارد شدن دستگاه چاپ سربی به اصفهان اولین کتابی باشد که در این شهر به شیوه چاپ سربی چاپ گردد. در مقدمه کتاب «الوجیزه» محمدجعفر آباذه ای در خصوص وارد شدن این صنعت به ایران و منافع آن در گسترش معارف دینی چنین می‌خوانیم: «... اکثر صنایع بدیعه و آثار غریبه بلاد بعیده و قریبه از یمن طالع فرخنده مطالع پادشاه عالمگیر در مملکت ایران - حفظه الله عن نوایب الحدثان - شایع بود مگر صنعت طبع و تمثیل که در عقده تعویق و تاخیر مانده بود، بحمدالله که آن هم بحکم محکم سلطانی و سعی و التفات نواب جلالت و نبالت دستگاه مقرب الخاقان منوچهرخان - زید اجلاله - بسعی و دست رنج اقل خلق الله عبدالرزاق اصفهانی کتبی که اکثر مردم از آن منتفع گردند مطبوع آمد، امید که در نظر ارباب دانش مطبوع آید. و چون دانستن مسائل نماز از اهم مطالب و اتم مقاصد است و سعی در ترویج و تکمیل آن موجب برکت و میمنت است تیمناً و تبرکاً ابتدا باین رساله فارسی که در مسائل نماز از کتاب تحفة الابرار من تالیفات جناب شامخ الاقبا حقایق و معارف انتساب شریعت و هدایت مآب حاوی الفروع و الاصول جامع المعقول و المنقول فخرالفقهاء والمجتهدین معین الاسلام والمسلمین المولی الاعظم و المقتدی الافخم و مطاع العرب والعجم، المشتهر اسمه فی جمیع اقطار العالم شمساً لفلک السیادة والنجابة والفخامة والجلالة

۱. بیان المفایر: ۳۰/۲، نسخه خطی از این کتاب در کتابخانه آیت الله گلپایگانی موجود است؛ فهرست کتابخانه آیت الله گلپایگانی: ۲۵۰/۲.

۲. بیان المفایر: ۳۱/۲.

۳. از این کتاب یک نسخه در مدرسه خان یزد موجود است. رجوع کنید به: فهرستگان نسخه‌های خطی ایران (فنا): ۴۶۷/۱۴.

۴. نسخه خطی از این کتاب در کتابخانه طبسی قم موجود است. رجوع کنید به فهرستگان نسخه‌های خطی ایران (فنا): ۲۹۰/۷.

۵. از این کتاب یک نسخه در کتابخانه مدرسه غرب همدان موجود است. رجوع کنید به فهرستگان نسخه‌های خطی ایران (فنا): ۸۴۱/۱۳.

۶. نسخه خطی از این مختصر در کتابخانه سپهسالار موجود است، فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار): ۵۲۴/۵.

والشرافة وبدر السماء العلم والفضيلة والاجتهاد والفقاهة، مجتهد العصر والزمان، كهف الحاج الحاج السيد محمدباقر - اطال الله بقاءه - شده که معمولاً به عامه مؤمنان گردد، بانضمام سوالات چند و جواب آنها که اکثر آنها از مسائل طهارتست حسب الاذن والرخصة والترغيب والتاكيد از آنجناب در دارالسلطنة اصفهان مطبوع شد. امید که کافه مردمان از مطالعه آن بهره‌مند گردند، بالنبی وآله الامجاد فی شهر محرم الحرام ۱۲۴۶»

این کتاب اولین کتاب چاپ سربی منتشره به زبان فارسی در اصفهان است، چاپ سربی پیش از این در سال ۱۲۳۳ قمری در تبریز آغاز، و در سال ۱۲۳۹ ق. به تهران راه یافت، و در سال ۱۲۶۴ با انتشار این کتاب، در اصفهان آغاز شد.

عبدالرزاق اصفهانی انتشار این کتاب مشتمل بر مسائل نماز است را موجب برکت و میمنت و تبرک دانسته است، و در مقدمه اشاره نموده که هدف از انتشار این نوع کتابها انتفاع اکثر مردم است و البته امیدوار هستند که در نظر ارباب دانش نیز مطبوع بیاید.

نکته قابل توجه در این مقدمه آن که عبدالرزاق اصفهانی در انتهای مقدمه تصریح می‌کند که این کتاب با اجازه مرحوم سید حجة الاسلام شفتی و با تشویق و تاکید او چاپ و انتشار یافته است. چاپ این کتاب، این نکته برای ما مشخص می‌کند که مراجع و روحانیون در آن زمان نه تنها با صنعت چاپ و فواید عمومی آن کاملاً آشنا بودند، بلکه خود طلایه‌دار استفاده از این تکنولوژی و مشوق بسط و گسترش آن در جامعه نیز بوده‌اند. بدین ترتیب این صنعت به عنوان ابزاری برای قابل استفاده نمودن بی‌واسطه مقلدین از فتاوی و نظریات فقهی مراجع تقلید مبدل گشت.

گونه‌شناسی چاپ و انتشار رساله‌های عملی در دوره قاجار

بعد از چاپ کتاب «الوجیزه» و گسترش صنعت چاپ بالاخص با تکنیک چاپ سنگی ما شاهد چاپ و انتشار کتاب‌های فراوان دینی و مذهبی و بالاخص رساله‌های عملی فقهی در ایران هستیم. در یک نگاه کلی می‌توان رساله‌های فقهی منتشر در این دوران را به دو گونه رساله‌های عملیه کهن و رساله‌های عملیه معاصر تقسیم نمود.

از میان منابع کهن فقهی تنها کتاب جامع عباسی شیخ بهایی است که در این قرن بسیار محل توجه است. این کتاب برای اولین بار در ایران به سال ۱۲۵۹ قمری توسط چاپخانه محمدعلی میناکار در تبریز چاپ و انتشار می‌یابد، و بعد از آن نیز دهها بار چاپ و انتشار پیدا می‌کند. حواشی عالمانی چون عبدالله گیلانی مازندرانی، صدر عاملی اصفهانی (د: ۱۳۳۷ ق.)، نخجوانی غروی (د: ۱۳۳۴ ق.)، محمدکاظم طباطبایی یزدی (د: ۱۳۳۸ ق.)، آخوند خراسانی (د: ۱۳۲۹ ق.)، حائری مازندرانی، ابوالقاسم دهکردی اصفهانی (د: ۱۳۵۳ ق.) و ... بر این کتاب نیز منتشر می‌گردد. البته در این میان کتاب‌هایی چون «آداب

التجارة» نگاشته محمدباقر بن محمداکمل بهبهانی (۱۱۱۸-۱۲۰۵ق.)^۱ نیز اختصاصاً یک موضوع را در بر می‌گیرد نیز چاپ و منتشر می‌گردد.

اما در این دوره صنعت چاپ امکانی فوق‌العاده برای چاپ و انتشار رساله‌های فقهی فارسی و یا ترجمه رساله‌های فقهی عربی عالمان ایران و عراق فراهم آورد. در میان رساله‌های عملیه معاصر برای اولین بار این کتاب «نخبه» محمدابراهیم بن محمدحسن کلباسی اصفهانی (۱۲۶۱-۱۱۸۰ق.) از علما و فقه‌های شناخته شده در آن دوران است که بعنوان اولین رساله فقهی فارسی مدون برای عموم مردم به چاپ می‌رسد.^۲

این رساله همچون کتاب «وجیزه» محمدجعفر آواده‌ای در اصفهان به سال ۱۲۴۶ق توسط عبدالرزاق اصفهانی چاپ و انتشار پیدا می‌کند. حاجی کلباسی این کتاب را در واجبات و مهمات از فروع دین در موضوعات طهارت، نماز، زکات، خمس و روزه در چند مقصد و هر مقصد در چندین باب به نگارش درآورده است. این کتاب در آن روزگار بسیار محل توجه و مورد استقبال قرار می‌گیرد، به نحوی که بعد از انتشار به سال ۱۲۴۶قمری به دفعات در تهران به شیوه چاپ سری و سنگی چاپ و منتشر می‌گردد. البته این کتاب مشتمل بر همه مباحث فقهی نیست.

از دیگر رساله‌های عملیه که در این مقطع زمانی مورد توجه ناشران قرار گرفت و به چندین بار به شیوه‌های چاپ سری و سنگی چاپ شد، ترجمه کتاب «نجاهة العباد في يوم المعاد» محمدحسن بن محمدباقر اصفهانی نجفی مشهور به صاحب‌جواهر (۱۲۰۰-۱۲۶۶ق.) است. صاحب‌جواهر از علمای طراز اول و شناخته شده این عصر است که در نجف سکونت داشته و شاخص‌ترین آثارش یعنی کتاب «جواهر الکلام في شرح شرايع الاسلام» نیز خیلی زود در ایران چاپ و به دفعات منتشر می‌گردد.

«نجاهة العباد» که برگرفته از نظریات فقهی صاحب‌جواهر از کتاب «جواهر الکلام» اوست، در اصل به زبان عربی است، اما ترجمه فارسی آن برای اولین بار در سال ۱۲۶۲ق به شیوه چاپ سری در تهران و توسط چاپخانه محمداسماعیل منتشر می‌گردد. البته در این ترجمه تنها به مباحث طهارت، نماز و روزه پرداخته شده و فاقد دیگر مباحث مطروحه در اصل کتاب است که از قرار معلوم مباحثی چون زکات، خمس و حج را نیز شامل بوده است. این رساله تا مدت‌ها بعنوان پایه رساله عملیه بسیاری از علما مانند شیخ انصاری، میرزای شیرازی، آخوند خراسانی و ... با اختلاف فتاوی‌ای آنها در حاشیه چاپ و انتشار می‌یابد.

۱. این رساله برای اولین بار به سال ۱۲۹۰ق. با حواشی محمدحسن بن محمود میرزای شیرازی (۱۳۱۲-۱۲۳۰ق.) به صورت سنگی چاپ و انتشار می‌یابد. و از این تاریخ به بعد شاهد بازچاپ مکرر آن با حواشی علمای بزرگی چون شیخ انصاری، صدرعاملی، محمدکاظم طباطبایی یزدی و ... هستیم.

۲. از این چاپ نسخه‌ای در کتابخانه ملی موجود است. رجوع کنید به: تاریخ چاپ در ایران: ۹۲.

از دیگر عالمانی که در زمان حیات و حتی بعد از حیاتش رساله‌های عملیه متعددی از او چاپ و انتشار یافته است شیخ مرتضی بن محمد امین دزفولی مشهور به شیخ انصاری (۱۱۸۰-۱۲۸۱ ق.) است. او موجب پیدایش مکتبی نو گردید و تحریر و تنقیح اصولی و فقهی او روش بسیار دقیق علمی اش چهره فقه شیعه را به کلی دگرگون ساخت.^۱

ما می‌دانیم که مرحوم شیخ انصاری نیز تألیفی با عنوان «رساله عملیه» ندارد، چرا که شیخ به سبب تقوا و ورع بیش از اندازه و تواضع بسیار، رساله عملیه ننوشت و به همین سبب سؤالات و استفتائات را مطابق با احتیاط بیان می‌کرد.^۲

اما از این دوره به بعد چاپ و انتشار رساله‌های عملیه‌ای منتسب به او باب می‌گردد. آنچه به عنوان «رساله عملیه» او مشهور و صدها بار و به زبان‌های مختلف در عراق، ایران، هند و حتی کشورهای آسیای میانه و با نام‌های دیگری چون «سرور العباد»، «سراج العباد» و «صراط النجاه» چاپ و انتشار پیدا نموده است، مجموعه‌ای گردآوری و تدوین شده توسط برخی از شاگردان بر اساس نظریات فقهی اوست. شیوه‌ای که متأسفانه سرمنشأ آن مشخص نیست، و حتی در خصوص مراجع بعد از شیخ نیز رویه‌ای مألوف می‌گردد. البته تا مدت‌ها متن رساله شیخ به عنوان پایه‌ای برای انتشار نظریات و اختلافات فقهی مراجع بعد از او مورد استفاده قرار می‌گیرد.

قدیمی‌ترین چاپی که از «رساله عملیه» شیخ انصاری داریم، اطلاعی است که مرحوم مشار از این رساله با نام «رساله عملیه» در سال ۱۲۶۷ ق در تهران می‌دهد.^۳ بنده به نسخه‌ای از این کتاب تا کنون دسترسی پیدا ننموده‌ام. بعید نیست مراد مرحوم مشار همان حاشیه شیخ مرتضی انصاری بر کتاب «نخبة کلباسی» باشد که به سال ۱۲۶۷ ق چاپ و انتشار پیدا نموده و بر صدر صفحه اول آن عبارت «رساله حاجی شیخ مرتضی» آمده است. در این رساله که متن آن نگاشته محمد ابراهیم کلباسی (د: ۱۲۶۱ ق.) است، شیخ مرتضی در حواشی نظریات و اختلافات فقهی خود را ذکر نموده است.

احتمالاً برای اولین بار «رساله عملیه» شیخ مرتضی انصاری مستقلاً به سال ۱۲۶۹ قمری چاپ و انتشار یافته باشد. رساله‌ای که نگاشته خود شیخ نیست و مختصراً تنها مباحث طهارت، نماز، روزه، خمس و زکات را دربردارد و در سال ۱۲۶۹ ق در ایران چاپ و انتشار پیدا نموده است. نسخه منحصری از این کتاب در کتابخانه آستانه حضرت معصومه (س) موجود است.

۱. مقدمه‌ای بر فقه شیعه: ۶۱.

۲. ادوار اجتهاد: ۳۳۹.

۳. فهرست کتاب‌های چاپی فارسی: ۲/۲۵۸۷.

رساله‌نگاری، حاشیه نویسی و بقاء بر میت

چنانچه اشاره شد از دوره شیخ انصاری به بعد چاپ و انتشار رساله‌های عملیه منتسب به او باب می‌گردد و برخی از شاگردان و علاقه‌مندان به شیخ با تدوین و نگارش رساله‌هایی مبتنی بر نظریات فقهی شیخ و چاپ و تکثیر آنها سعی می‌کنند تا کار را برای مقلدین او آسان نمایند.

این دوره را می‌توان دوره اوج و شکوفایی چاپ و انتشار این نوع از کتاب‌ها دانست و البته باز تأکید می‌کنم که به جهت بالارفتن سطح دانش و سواد در جامعه و اقبال عمومی مردم به این نحو از کتاب‌ها چه در ایران و چه خارج از ایران در عراق و شبه قاره ناشران موضوع انتشار رساله‌های عملیه و بالخصوص رساله‌های شیخ انصاری را موضوع پرمخاطب و پرسود می‌دانستند.

شاگردان و یا ناشران این رساله‌ها را به نظر شیخ رسانده و تقریظی مبنی بر تأیید این حاشیه و یا کتاب از او گرفته و در ابتدای رساله به چاپ می‌رساندند. چنانچه مثلاً در یکی از اولین نمونه‌های که حاشیه شیخ انصاری بر کتاب نخبه مرحوم کلباسی منتشره به سال ۱۲۶۷ ق. است. این عبارت در ابتدای کتاب به چشم می‌خورد:

«بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على محمد وآله الطاهرين ولعنه الله على اعدائهم اجمعين
الى يوم الدين چنین گوید احقر العباد مرتضی الانصاری آنکه هر جا که در حاشیه این نسخه شریفه احتیاط مذکور می‌شود در آن مسئله رجوع بقول مجتهد حی دیگر جایز است الأعلم فالأعلم»

البته در نگارش تقریظ قطعاً این کار به دفعات و یا توسط ناشران صورت نمی‌گرفته است و در بسیاری از مواقع چاپخانه‌ها و ناشران بدون رعایت حقوق معنوی و مادی ناشران دیگر اقدام به کپی برداری از روی هم نیز می‌نمودند.

تقوا و ورع عالمان آن دوره و ارادت فراوان آنها به اساتید خود و البته قائل بودن بر بقای تقلید از مراجع درگذشته از جمله دلایلی بود که منتج گردید حتی بعد از دوره شیخ نیز چاپ و انتشار رساله‌هایی اینچنین باب و شایع گردد. لذا بعد از درگذشت شیخ انصاری و مرجعیت بزرگانی چون میرزای شیرازی، آخوند خراسانی، میرزا حبیب‌الله رشتی و ... نیز کم و بیش وضع بر همین بوده و عمدتاً این بزرگان همان رساله‌های منتسب به شیخ را حاشیه و تقریظ می‌نمودند و تنها در مسائل احتیاطی این اجازه را به مقلدین می‌دادند که از آنها تقلید نمایند.

اما بدون شک تنها دلیل این حجم از حاشیه و تقریظ بر رساله‌های شیخ انصاری به این واسطه نبوده است، و چه بسا ناشران به جهت عدم آشنایی مردم با مراجع جدید و نوظهور و کمتر شناخته شده، این شیوه از انتشار رساله را برای فروش و عرضه از این شیوه بهره می‌برده‌اند.

رساله عملیه مؤسس

آیه الله مؤسس بعد از تحصیل مقدمات در ایران در سال ۱۲۹۸ق. برای ادامه تحصیل راهی عراق شد. نخست به کربلا رفت و حدود دو سال زیر نظر فاضل اردکانی و علی بفروئی یزدی به تحصیل پرداخت، سپس به توصیه فاضل اردکانی و با معرفی نامه‌ای از جانب او برای میرزای بزرگ محمد حسن شیرازی به سامرا رفت.

طی حدود دوازده سال تحصیل در سامرا دروس سطوح عالی فقه و اصول را نزد استادانی چون شیخ فضل الله نوری، میرزا ابراهیم محلاتی شیرازی و میرزا مهدی شیرازی به اتمام رساند و سپس در درس‌های خارج فقه و اصول سید محمد فشارکی اصفهانی و میرزا محمدتقی شیرازی و مدتی هم در مجلس درس میرزا محمدحسن شیرازی شرکت کرد. در همین زمان از میرزا حسین نوری نیز اجازه روایت دریافت کرد. حائری بعد از درگذشت میرزای بزرگ به سال ۱۳۱۲ق. به همراه استادش سیدمحمد فشارکی اصفهانی از سامرا به نجف نقل مکان کردند.^۱ ایشان در نجف بجز درس مرحوم فشارکی در درس آخوند خراسانی نیز شرکت می‌کرده است. حاج شیخ عبدالکریم حائری بعد از درگذشت استادش مرحوم فشارکی به اصرار و همراهی دوست خود محمود عراقی به ایران بازگشت و در سلطان‌آباد (اراک کنونی) حوزه درس پر رونقی دایر کرد. در برخی از منابع سال بازگشت او ۱۳۱۶ق. و شماری دیگر سال ۱۳۱۸ق. ذکر شده است.

ایشان حدوداً یک دوره شش یا هشت ساله در اراک اقامت می‌کند و در سال ۱۳۲۴ق. همزمان با آغاز نهضت مشروطه به نجف باز می‌گردد. در این دوره مجدداً به حلقه درس آخوند خراسانی بازگشته و در درس سیدمحمدکاظم طباطبایی یزدی نیز شرکت می‌کند.

در همین سال‌هاست که به جهت دودستگی‌ها و درگیری‌های راجع به مشروطه که در نجف پدید آمده است نجف را به قصد کربلا ترک کرده و از اصحاب برجسته و خاص میرزای شیرازی (میرزای دوم) می‌شود. میرزا محمدتقی شیرازی در کربلا احتیاط‌های خود را به ایشان ارجاع می‌دهد و در همین هنگام است که حاج شیخ رساله می‌نویسد و یا بر عروه الوثقی سیدمحمدکاظم یزدی حاشیه می‌زند.^۲

وقتی از میرزا محمدتقی شیرازی سؤال می‌شد که مسائل احتیاطی شما را به چه کسی رجوع کنیم، در جواب ایشان مقلدان ایرانی را به شیخ عبدالکریم حائری و مقلدان عراقی را به سید ابوالحسن اصفهانی ارجاع می‌دادند.^۳

دکتر محقق داماد به نقل از آیت الله واعظزاده خراسانی بیان می‌کند که: «من مقلد حاج شید

^۱ . دانشنامه جهان اسلام: ۴۷۶/۱۲.

^۲ . مصاحبه با حجه الاسلام والمسلمین دکتر سید مصطفی محقق داماد: ۴۲

^۳ . ادوار فقه: ۳۱۷.

عبدالکریم بودم و در کربلا، ایشان حاشیه بر عروه الوثقی نوشت و در همان جا به چاپ رسید.^۱ هرچند تاکنون اطلاعی از چاپ کربلا به دست نیاورده‌ام و مرحوم آقابزرگ طهرانی نیز در کتاب الذریعه خود ضمن اشاره به این حاشیه بیان می‌دارد که این کتاب در ایران به سال ۱۳۴۷ق. در ایران چاپ گردیده است.^۲

اما جالب توجه آنکه اطلاع داریم حواشی آیه‌الله مؤسس به سال ۱۳۳۹ق. در ضمن ترجمه کتاب عروه الوثقی با نام «غایه القصوی» که به قلم مرحوم شیخ عباس قمی به نگارش درآمده و در بمبئی به چاپ رسیده بود منتشر می‌گردد و بعد از آن نیز در ایران به سال ۱۳۴۶ق. در چاپخانه علمیه تبریز به چاپ می‌رسد.

با توجه به چاپ این کتاب در بمبئی، بیراه نیست اگر نسخه‌ای از حاشیه پیش از این تاریخ و در زمان حضور آیه‌الله مؤسس در کربلا به چاپ رسیده باشد که مع الاسف به نسخه‌ای از آن دست نیافته‌ایم. به هر روی حاشیه بر عروه را می‌توان اولین نگارش غیررسمی رساله عملیه توسط آیه‌الله مؤسس و ورود ایشان به دایره مرجعیت دانست. شیوه‌ای که چنانچه پیش از این اشاره شده دأب بسیاری از علما و فقها و مجتهدین آن زمان بوده است.

در سال ۱۳۳۲ق. یا اوایل سال ۱۳۳۳قمری است که ایشان بعد از حدود هشت سال اقامت در کربلا به توجه به درخواست‌های زیادی که از او می‌گردد به اراک بازگشته و به اداره حوزه علمیه آنجا و تدریس فقه و اصول می‌پردازد.

در اوایل حضور او در اراک و بعد از درگذشت میرزا محمدتقی بن محب‌علی شیرازی (۱۳۳۸-۱۲۵۸ق.) معروف به میرزای دوم استاد محبوب ایشان عده‌ای به سراغ آیه‌الله مؤسس که از شاگردان شاخص و شناخته شده او بود رفته و از او تقاضای رساله برای تقلید می‌کنند اما از آنجا که ایشان قائل به بقای تقلید بر میت بوده بجای رساله تنها در احکام احتیاطی اقدام به تحشیه رساله استاد خود نموده و این کتاب به سال ۱۳۳۸ق. در تهران با این تقریظ در ابتدای آن به چاپ می‌رسد:

«بسم الله الرحمن الرحيم: چون بنای حقیر بر جاز بقاء بر تقلید میت بلکه در بعض موارد احوط است از این جهت مقلدین مرحوم مبرور آیه‌الله آقا میرزا محمدتقی شیرازی - قدس الله نفسه الطاهره - بفتاوی که در این رساله شریفه از ایشان است عمل نمایند و در احتیاطات مطلقه آن مرحوم رجوع بفتاوی احقر نمایند ان شاء الله مجزیست، و عمل مقلدین ابتدایی باین رساله با ملاحظه حواشی که بر آن از احقر نوشته شده مطلقا مجزی و موجب نجات است ان شاء الله تعالی. حرره الاحقر عبدالکریم الحایری»

^۱ . مصاحبه با حجه الاسلام والمسلمین دکتر سید مصطفی محقق داماد: ۴۳

^۲ . الذریعه: ۱۴۹/۶.

حاشیه ذخیره العباد، حاشیه ذخیره المعاد، حاشیه سؤال و جواب و رساله عملیه از جمله عناوینی هستند که بر این کتاب گذاشته و طی سالیان به دفعات به چاپ می‌رسد.

حاشیه‌نگاری رساله‌های علمای سلف از جمله اقدامات شایان توجه ایشان در کمک به مقلدین خود بوده است. این رویه چنانچه گذشت از حاشیه بر کتاب عروة الوثقی سیدمحمدکاظم یزدی آغاز و با حاشیه بر کتاب‌ها و رساله‌های عملیه بزرگانی چون ملامحمد مهدی نراقی، شیخ انصاری، شیخ جعفر شوشتری، سیدمحمدکاظم یزدی، سیدمحمد فشارکی اصفهانی و... ادامه پیدا می‌کند. مثلاً ایشان حاشیه‌ای بر کتاب «انیس التجار» ملامحمد مهدی بن ابوذ نراقی (۱۱۲۸-۱۲۰۹ق.) به نگارش درآورده و در ابتدای نسخه چاپی این رساله چنین می‌نگارند که:

«بسم الله الرحمن الرحيم عمل به این رساله با حواشی حقیر ان شاء الله ... حقیر عبدالکریم»
این رساله در سال ۱۳۴۹ق. در طهران چاپ و انتشار یافته و حواشی مرحوم آیه الله مؤسس با علامت اختصاری (ع) مشخص گردیده است.

در سال ۱۳۴۹ق. کتاب مجمع المسائل بانضمام اصول دین کتاب منهج الرشاد شیخ جعفر شوشتری با حواشی ایشان به چاپ می‌رسد. علت چاپ این رساله در مقدمه چنین ذکر شده است:

«... و بعد چون جمعی از مؤمنین از مقام مقدس حجة الإسلام والمسلمین حافظ بلاغ الرسل المکرمین المعظمین حامی شریعة سید المرسلین رئیس الملة والدين آية الله على العالمین آقای حاجی شیخ عبدالکریم الحایری - متع الله المسلمین بطول بقائه - استدعا نمودند که مجموعه مسماة بمجمع الرسائل را بانضمام اصول دین کتاب مستطاب منهج الرشاد عالم ربانی و فقیه صمدانی الحاج شیخ جعفر التستری - اعلی الله مقامه الرشید - نظری فرموده و مطابق با فتاوی شریفه بحواشی خود مزین فرمایند و حضرت معظم له مسئول آنها را اجابت فرموده و چون نوع مؤمنین باقی بر تقلید مرحوم آیه الله طباطبایی یزدی - نورالله مضجعه - بوده‌اند، تمام حواشی آن مرحوم هم در این رساله ثبت شده و آنچه مطابق فتوای حضرت معلم له با فتوای آن مرحوم بعلامت (ع) امضاء فرمودند و همچنین حواشی که از حجج سابقین مطابق بود عین حاشیه آنها با امضاء (ع) مرقوم شده، و در غیر آنها مستقلاً حاشیه نمودند فصار بحمدالله رساله جامعه فی أصول الدین و فروعه رجاء واثق آنکه مؤمنین قدر این مجموعه را دانسته و آن را مغتنم شمارند و در خاتمه تعجیل فرج ولی عصر عجل الله فرجه را از حضرت احدیت خواهانم»

انتشار حواشی ایشان بر رساله عملیه استاد خود میرزای دوم و همچنین آیت الله سیدمحمدکاظم طباطبایی یزدی، چه بر کتاب عروة الوثقی و ترجمه‌های آن و چه بر رساله‌های عملیه منسوب به ایشان بیشترین حجم از رساله‌های عملیه آیه الله مؤسس را شامل می‌گردد.

در سال ۱۳۴۳ق محمدحسین بن عبدالرحیم حائری اقدام به نگارش رساله عملیه مشتمل بر اصول و فروع دین و مهمات احکام شریعت مشتمل بر یک مقدمه و چند مقصد مطابق فتاوی آیه الله مؤسس

نموده و نام آن را مجمع الاحکام می‌نامد. آیه الله مؤسسه این تقریظ را در ابتدای این کتاب نگاشته است:
«بسم الله الرحمن الرحيم

عمل باین رساله شریف مجزی و بی اشکالست ان شاء الله تعالی
کتبه الاحقر عبدالکریم حائری»

این کتاب را می‌توان تنها رساله عملیه مستقل و مبتنی بر فتاوی آیه الله مؤسس است که توسط یکی از شاگردان او گردآوری و تدوین شده و مورد تایید ایشان قرار گرفته است.
ناگفته نماند که مجموعه‌ای از استفتائات مرحوم آیه الله مؤسس نیز به صورت نسخه‌های خطی برجای مانده که حکایت از فعالیت بیت معظم له در خصوص پاسخگویی تک به تک سؤالات مقلدین از ایشان دارد. خوشبختانه برخی از این مجموعه‌ها طی یک دهه اخیر تصحیح و چاپ گردیده است.
در میان این رساله‌های عملیه کلی حواشی ایشان بر موضوعاتی چون تجارت، ارث، رضاع نیز قابل توجه است. مجموعه رسائل ملاهاشم خراسانی در این موضوعات که با حواشی ایشان مکرر به چاپ رسیده است.

آغاز انتشار رساله‌های عملیه آیه الله مؤسس با وفات استاد مرحوم ایشان آیت الله میرزا محمدتقی شیرازی (د: ۱۳۳۸ق.) آغاز و با فوت مرحوم مؤسس در سال ۱۳۵۵ق. به پایان می‌رسد.

چاپ‌ها و نسخه‌های خطی رساله‌های عملیه آیه الله مؤسس

۱ - رساله مختصر واجبات و اصول دین و فروع دین (فارسی)

عنوان فرعی: اصول و فروع دین و مختصری از مسائل دینی؛ اصول و فروع دین و واجبات؛ رساله واجبات و مختصری از مسائل دینی

این کتاب رساله مختصری در مباحث اولیه اصول و فروع دین را به زبانی ساده برای مقلدین خود به صورت توضیحی و پرسش و پاسخ ارائه داده است. کتاب یاد شده بر اساس نظریات و فتاوی آیات عظام آیه الله مؤسس، مرحوم آیت الله ابوالحسن بن محمد اصفهانی (۱۳۶۵-۱۲۸۴ق.) و مرحوم محمد بن باقر فیروزآبادی (۱۳۴۵-۱۲۷۵ق.) گردآوری شده است. در برخی از مواضع که اختلافی جزئی بین نظریات مراجع مذکور هست در حاشیه ذکر شده است.

چاپ‌ها

۱. تهران: چاپخانه اقبال، نسخ، ۲۳ص، جیبی، ۱۳۴۱ق.
۲. تهران: چاپخانه حاجی عبدالرحیم باسمه‌چی، نسخ محمدعلی، ۲۳ص، جیبی، ۱۳۴۴ق.
۳. مشهد: مطبعه اتحاد، نسخ علی اکبر خطاط خراسانی، ۱۵ص، رقعی، ۱۳۴۶ق.

۲- حاشیه انیس التجار (فارسی)

کتاب انیس التجار از جمله تألیفات ملامهدی بن ابی ذر نراقی (۱۱۲۸-۱۲۰۹ ق.) است که به تاریخ ۱۰ ربیع الثانی ۱۱۸۰ ق. در کاشان تألیف نموده است. این کتاب مشتمل بر هفت باب در مسائل ابواب تجارت و قرض و مضاربه و شرکت و وکالت و حواله و صلح به نگارش درآورده است. وی در ابتدا اخبار راجع به فضیلت تجارت را به فارسی ترجمه، پس از آن احکام و شرایط و مسائل تجارت را موافق اجتهاد خود ذکر کرده است. بزرگان زیادی بر این کتاب حاشیه نگاشته‌اند که از آن جمله حاشیه آیه الله مؤسس است که در ابتدای آن این تقریظ را منتشر نموده است:

«بسم الله الرحمن الرحيم

عمل باین رساله شریفه با حواشی احقر معجزی است ان شاء الله تعالی

حرّره الاحقر عبدالکریم الحایری»

چاپ‌ها

۱. تهران: چاپخانه سعادت و اخوان کتابچی، نسخ، اسدالله بن محمدکاظم موسوی خوانساری ملقب به اشرف الکتاب، ۲۹۱ ص.، خشتی، ۱۳۴۹ ق.^۱

[آیه الله مؤسس: ۱۰۶]

۳- حاشیه بر رساله ارث = حاشیه رساله فی احکام الموارث (فارسی)

محمدهاشم بن محمدعلی خراسانی (۱۳۵۲ ق.) تألیفی با عنوان «رساله فی المیراث» دارد که به دفعات به چاپ رسیده و نسخه‌های خطی نیز از آن موجود است.^۲ او در مقدمه این کتاب چنین می‌نویسد: «مختصری در مسائل ارث از کتب علماء اعلام و فقهاء کرام - رضوان الله تعالی علیهم اجمعین - جمع نموده و به نظر مبارک بعضی از حجج اسلام که فعلاً مرجع تقلید بوده رسانیدم تا آنکه بر طبق آن از برای مقلدین ایشان جائز و مبرء ذمه بوده باشد». وی این رساله را بر اساس فتاوی مراجع هم عصر خود نظیر سیدمحمدکاظم یزدی، محمدتقی شیرازی و آخوند خراسانی گردآوری کرده و بعدها فتاوی مراجعی چون آیت الله مؤسس و البته مرحوم سیدابوالحسن اصفهانی نیز بر آن اضافه شده است. این رساله مشتمل بر یک مقدمه و هفت فصل و یک خاتمه به نگارش درآورده که توسط شیخ عبدالکریم حائری بر آن حاشیه نوشته شده است. در ابتدای این رساله تقریظ ایشان با این عبارت مشاهده می‌شود:

^۱. این حاشیه به همراه حاشیه مرحوم سیدمحمدکاظم یزدی به چاپ رسیده است.

^۲. فنخا: ۱۰۱۶/۲.

«بسم الله الرحمن الرحيم

این رساله شریفه و مجموعه لطیفه تالیف جناب مستطاب شریعتمدار و قدوة العلماء الاعلام ثقه الاسلام آقای حاج ملاهاشم خراسانی - ادام الله ایامه و کثر الله فی الوری امثاله - بنظر کمترین رسیده و موارد اختلاف و نظر بر آن حاشیه بنشان ع نوشته شده ان شاء الله تعالی عمل بآن مجزی و عامل بآن ناجی خواهد بود.

حرره الاحقر عبدالکریم الحایری»

نویسنده کتاب «آیه الله مؤسس» از کتابی با نام «کتاب المواریث» از جمله تالیفات مرحوم آیه الله مؤسس نام می برد که نسخه ای از آن یافت نشد و البته احتمال دارد که مراد همین کتاب باشد.

چاپها

۱. مشهد: بی جا، نسخ محمدحسن اصفهانی، ۱۵۴ص،، رقعی، ۱۳۴۰ق. ۱
 ۲. تهران: چاپخانه سعادت (اخوان کتابچی)، نسخ، سیدعلی بن ابوالقاسم رضوی خوانساری، ۸۸ص،، خشتی، ۱۳۵۰ق.
 ۳. تهران: کتابفروشی اسلامیة، ۱۱۰ص،، وزیری، ۱۳۵۲ق. ۲
- [الذریعه: ۲۴۲/۱۰ و ۳۰۴/۲۳؛ مشار: ۱۷۷/۱؛ آیه الله مؤسس: ۱۰۱]

۴- حاشیه ذخیره العباد (فارسی)

عنوان دیگر: حاشیه ذخیره المعاد = حاشیه سؤال و جواب = رساله عملیه
کتاب «ذخیره العباد لیوم المعاد» که تخفیف از آن با نام «ذخیره المعاد» نیز یاد می شود، رساله عملیه مرحوم میرزا محمدتقی بن محب علی شیرازی (۱۳۳۸-۱۲۵۸ق.) معروفی به میرزای دوم به شیوه سؤال و جواب است. او بعد از مرحوم سید محمدکاظم طباطبایی یزدی مرجعیت شیعه را عهده دار بود و کتاب حاضر در ایران و عراق به دفعات به چاپ رسیده است.
بعد از درگذشت ایشان عده ای به سراغ آیه الله مؤسس که از شاگردان شاخص و شناخته شده او بود رفته و از او تقاضای رساله برای تقلید می کنند و ایشان از آنجا که قائل به بقای تقلید بر میت بوده بجای رساله تنها در احکام احتیاطی اقدام به تحشیه رساله حاضر نموده و این کتاب به چاپ می رسد.

^۱ . این رساله با حواشی دیگری از آیات عظام حسین طباطبایی قمی (۱۳۲۵-۱۲۴۲ق.)، ابوالحسن اصفهانی (۱۳۲۵-۱۲۴۲ق.) به چاپ رسیده است.

^۲ . چاپ حاضر مشتمل بر رساله های (المواریث، احکام تجارت، ربانیه، رضائیه) است. که با حواشی از آیات عظام ابوالحسن بن محمد اصفهانی (۱۳۶۵-۱۲۸۴ق.)، حسین بن محمود طباطبایی قمی (۱۳۶۶-۱۲۸۲ق.)، محمدحسین بن عبدالرحیم نائینی غروی (۱۳۵۵-۱۲۷۷ق.) به چاپ رسیده است.

«بسم الله الرحمن الرحيم

چون بنای حقیر بر جاز بقاء بر تقلید میت بلکه در بعض موارد احوط است از این جهت مقلدین مرحوم مبرور آیه الله آقا میرزا محمدتقی شیرازی قدس الله نفسه الطاهره بفتاوی که در این رساله شریفه از ایشان است عمل نمایند و در احتیاطات مطلقه آن مرحوم رجوع بفتاوی احقر نمایند ان شاء الله مجزیست و عمل مقلدین ابتدائی باین رساله با ملاحظه حواشی که بر آن از احقر نوشته شده مطلقا مجزی و موجب نجات است ان شاء الله تعالی

حرره الاحقر عبدالکریم الحایری»

حواشی آیه الله مؤسس بر این رساله با علامت اختصاری (ع) مشخص شده است.

چاپ‌ها

۱. طهران: مطبعه میرزا علی اصغر باسمه چی، نسخ محمدتقی بن محمدباقر موسوی خوانساری، ۷۳ ص،، خشتی، ۱۳۳۸ ق.
۲. طهران: چاپخانه حاجی عبدالرحیم باسمه چی، نسخ، محمدعلی، مصحح: مرتضی روضه خوان طهرانی، ۱۶۸ ص،، خشتی، ۱۳۳۹ ق.
۳. طهران: مطبعه علمی، ۲۱۶ ص،، رقعی، ۱۳۳۹ ق.^۱
۴. طهران: مطبعه علمی، نسخ، ۱۷۲ ص،، خشتی، ۱۳۳۹ ق.^۲
۵. طهران: چاپخانه حاجی عبدالرحیم باسمه چی، نسخ، ۱۷۴ ص،، رقعی، ۱۳۴۰ ق.^۳
۶. طهران: مطبعه علمی، نسخ، جمال الدین ابوطالب اصفهانی، ۱۸۸ ص،، خشتی، ۱۳۴۱ ق.^۴
۷. اصفهان: مطبعه گلبهار، نسخ، حسین ناسخ، ۲۰۸ ص،، رقعی، ۱۳۴۲ ق.
۸. طهران: چاپخانه حاجی عبدالرحیم باسمه چی، نسخ، محمدعلی طهرانی، ۱۸۸ ص،، رقعی، ۱۳۴۳ ق.^۵

^۱ . این نسخه دارای حواشی مرحوم آیت الله ابوالحسن اصفهانی نیز هست.

^۲ . این چاپ دارای حواشی آیت الله نورالدین عراقی (۱۳۲۵-۱۲۷۸ ق.) نیز هست.

^۳ . این چاپ دارای حواشی آیات عظام محمد بن باقر فیروزآبادی یزدی (۱۳۴۵-۱۲۷۵ ق.) و سید ابوالحسن بن محمد اصفهانی (۱۲۸۴-۱۳۶۵ ق.) نیز هست.

^۴ . این چاپ دارای حواشی آیات عظام محمدباقر فیروزآبادی یزدی (۱۳۴۵-۱۲۷۵ ق.) و سید ابوالحسن بن محمد اصفهانی (۱۲۸۴-۱۳۶۵ ق.) نیز هست.

^۵ . این چاپ حواشی آیات عظام سید ابوالحسن بن محمد اصفهانی (۱۳۶۵-۱۲۸۴ ق.)، میرزا محمدحسن نائینی عظام محمدباقر فیروزآبادی یزدی (۱۳۴۵-۱۲۷۵ ق.) و محمد مهدی صدر هست.

۹. ایران: مطبعه صفا، ۱۰۴ص،، وزیری، ۱۳۴۴ق.^۱
[الذریعه: ۱۶/۱۰ و ۱۹؛ مشار: ۱۶۰۱/۲؛ ۲۳۹۹/۲-۲۴۰۱]

۵- حاشیه رساله در احکام تجارت (فارسی)

عنوان دیگر: حاشیه رساله شرایط و احکام معاملات
کتاب حاضر رساله مختصری مشتمل بر یک مقدمه چند فصل و خاتمه نگاشته ملامحمدهاشم بن محمدعلی خراسانی (۱۳۵۲ق.) است. که طی آن به تبیین شرائط صحت معاملات پرداخته است.
آیه الله مؤسس حواشی بر این رساله نگاشته که به همراه آن به چاپ رسیده و در ابتدای آن تقریظی از ایشان به این شرح آمده است:

«بسم الله الرحمن الرحيم

این رساله شریفه در احکام تجارت که جناب مستطاب شریعتمدار مروج الاحکام ثقه الاسلام آقای حاج ملاهاشم خراسانی دام تائیده تألیف فرموده‌اند، و مشتمل بر فروع مهمه و مسائل که غالباً محل حاجت است امید است که اخوان مؤمنین منتفع شوند و عمل به آن با حواشی حقیر مجزی است ان شاءالله تعالی

صحّ، الاحقر عبدالکریم الحائری»

چاپ‌ها

۱. تهران: چاپخانه سعادت و اخوان کتابچی، نسخ، سیدعلی بن ابوالقاسم رضوی خوانساری، ۷۹ص،، خشتی، ۱۳۵۰ق.
۲. تهران: کتابفروشی اسلامی، ۱۱۰ص،، وزیری، ۱۳۵۲ق.^۲

۶- حاشیه رساله ربائیه

مرحوم آیت الله محمدهاشم بن محمدعلی خراسانی مشهدی (۱۳۵۲-۱۲۸۴ق.) رساله‌ای با نام ربائیه مشتمل بر یک مقدمه و چهار باب و یک خاتمه به نگارش درآورده که نسخه‌های خطی از آن موجود^۳

^۱ . این چاپ همراه با حواشی آیات عظام سیدابوالحسن بن محمد اصفهانی (۱۳۶۵-۱۲۸۴ق.)، آیت الله محمدحسین نائینی (۱۳۳۹-۱۳۱۵ق.)، محمدباقر فیروزآبادی یزدی (۱۳۴۵-۱۲۷۵ق.) نیز هست.

^۲ . چاپ حاضر مشتمل بر رساله‌های (المواریث، احکام تجارت، ربائیه، رضائیه) است. که با حواشی از آیات عظام ابوالحسن بن محمد اصفهانی (۱۳۶۵-۱۲۸۴ق.)، حسین بن محمود طباطبایی قمی (۱۳۶۶-۱۲۸۲ق.)، محمدحسین بن عبدالرحیم نائینی غروی (۱۳۵۵-۱۲۷۷ق.) به چاپ رسیده است.

^۳ . فنخا: ۲۳۵/۱۶.

۱۰۰ □ صد سالگی حوزه قم (دفتر دوم)

و به چاپ رسیده و آیه الله مؤسس بر آن حاشیه نگاشته و به چاپ رسیده است. در ابتدای این رساله تقریظی از ایشان به این شرح آمده است:

«بسم الله الرحمن الرحيم

عمل باین رساله شریفه با حواشی احقر صحیح است انشاء الله تعالی

حرره عبدالکریم الحائری»

چاپ‌ها

تهران: چاپخانه اخوان کتابچی، ۲۱ ص،، خشتی، ۱۳۵۲ ق.^۱

۷- حاشیه رساله رضاعیه (فارسی)

آیت الله محمدهاشم بن محمدعلی خراسانی مشهدی (۱۳۵۲-۱۲۸۴ ق.) رساله‌ای با نام «رساله رضاعیه» مشتمل بر یک مقدمه و هشت باب به نگارش درآورده که نسخه‌های خطی از آن موجود^۲ و به چاپ نیز رسیده است. مرحوم مؤسس بر آن حاشیه‌ای نگاشته که این حاشیه به چاپ رسیده و در ابتدای آن این تقریظ به چشم می‌خورد:

«بسم الله الرحمن الرحيم

عمل باین رساله شریفه با حواشی احقر صحیح است ان شاء الله تعالی

الاحقر عبدالکریم الحائری»

آیت الله کریمی جهرمی در کتاب خود از کتابی با عنوان «کتاب الرضاع» از جمله تألیفات مرحوم آیه الله مؤسس یاد می‌کند که نسخه‌ای از آن یافت نشد و البته بعید نیست که مراد همین حاشیه باشد.

چاپ‌ها

۱. تهران: چاپخانه اخوان کتابچی، ۴۸ ص،، ۱۳۵۲ ق.^۳

۲. تهران: کتابفروشی اسلامیه، ۱۱۰ ص،، وزیری، ۱۳۵۲ ق.^۴

[آیه الله مؤسس: ۱۰۱]

^۱. آیت الله حسین بن محمود طباطبایی قمی (۱۳۶۶-۱۲۸۲ ق.) نیز بر این رساله حواشی نگاشته که با اختصار «طبایعی قمی» مشخص است و همچنین این رساله به ضمیمه رساله رضاعیه به چاپ رسیده است.

^۲. فنخا: ۷۱۴/۱۶.

^۳. آیت الله حسین بن محمود طباطبایی قمی (۱۳۶۶-۱۲۸۲ ق.) نیز بر این رساله حواشی نگاشته که با اختصار «طبایعی قمی» مشخص است و همچنین این رساله به ضمیمه رساله ربانیه به چاپ رسیده است.

^۴. چاپ حاضر مشتمل بر رساله‌های (الموارث، احکام تجارت، ربانیه، رضانیه) است. که با حواشی از آیات عظام ابوالحسن بن محمد اصفهانی (۱۳۶۵-۱۲۸۴ ق.)، حسین بن محمود طباطبایی قمی (۱۳۶۶-۱۲۸۲ ق.)، محمدحسین بن عبدالرحیم نائینی غروی (۱۳۵۵-۱۲۷۷ ق.) به چاپ رسیده است.

۸- حاشیه رساله سؤال و جواب (فارسی)

این کتاب حاشیه‌ای بر رساله سؤال و جواب مرحوم سید محمد کاظم بن عبدالعظیم یزدی (۱۳۳۸-۱۲۵۳ق.) است.

چاپ‌ها:

تهران: مطبعه علمی، نسخ، محمد علی، ۸۸ص،، خشتی، ۱۳۴۳ق.

۹- حاشیه علی العروه الوثقی = تعلیقه (عربی/فارسی)

حواشی کوتاه فتوایی که نویسنده بر عروه الوثقی سید کاظم یزدی، برای استفاده مقلدان خود تحریر نموده است. حواشی در نسخه حاضر در برگهای شش ستونی تحریر شده که در ستون دوم شماره صفحه و سطر چاپ اول عروه و در ستون ۳ و ۴ شماره صفحه و سطر چاپ دوم عروه و در ستون پنجم کلمه‌ای از متن عروه که شیخ عبدالکریم بر آن حاشیه نوشته و در ستون ششم متن حاشیه حاج شیخ عبدالکریم تحریر شده است.

بعدها و با ترجمه کتاب «العروه الوثقی» سید کاظم طباطبایی یزدی توسط مرحوم شیخ عباس قمی که عنوان «غایه القصوی» می‌گیرد، حواشی آیه‌الله مؤسس نیز همراه این ترجمه چاپ و منتشر می‌گردد. چندی بعد سراج الواعظین (۱۳۴۰-۱۲۷۴ش.) اقدام به گردآوری و تجمیع این ترجمه حواشی از روی کتاب غایه القصوی نموده، و ضمن تصحیح و تکمیل آن آنرا در ایران به سال ۱۳۴۶ق. چاپ و منتشر می‌نماید. همین کار را فرد دیگری نیز با نام محمد بن غلامرضا مجتهد قمی به شکلی دیگر تکرار و این حواشی را به سال ۱۳۴۹ق. منتشر می‌نماید.

نسخ خطی:

گلپایگانی: نسخ، ۱۶ برگ، ۲۱-۲۷ سطر؛ ۱۷×۲۲ سم، [۷۷۴۵-۸۵/۵۲]

چاپ‌ها:

۱. بمبئی: مطبعه مظفری، نسخ جواد بن عبدالغنی جهرمی، ۶۲۹ص،، وزیری، ۱۳۳۹ق. (غایه القصوی)

۲. تبریز: چاپخانه علمیه، نسخ، آقا اهری تبریزی، ۲۸ص،، وزیری، ۱۳۴۶ (حاشیه غایه القصوی)
تهران: الاسلامیه، ۳۱ص،، ۱۳۴۷ق.

۳. شیراز: چاپخانه سعادت، نسخ، اسدالله بن محمد کاظم موسوی خوانساری ملقب به اشرف الکتاب، ۳۲ص،، ۱۳۴۹ق. (حاشیه غایه القصوی)

۴. ایران: بی‌نا، نسخ، علی نقوی خوانساری، ۶۷ص،، وزیری، ۱۳۵۳ق.

۱۰۲ □ صد سالگی حوزه قم (دفتر دوم)

[الذریعه: ۱۴۹/۶؛ آیه الله مؤسس: ۱۰۶؛ فهرست کتاب های خطی آیت الله گلپایگانی: ۱۵۷۰/۳؛ فنخا: ۱۳۱/۱۲؛ معجم المطبوعات العربیة: ۴۸۶]

۱۰- حاشیه طریق النجاه (فارسی)

طریق النجاه مجموعه مختصری است در مشتمل بر مسائل شرعی متفرقه که محل ابتلاء مکلفین است و بر اساس فتاوی مرحوم سید محمد کاظم طباطبایی یزدی به صورت پرسش و پاسخ به نگارش درآمده است و حواشی آیات عظام مرحوم آیه الله مؤسس و آیه الله بروجردی نیز بر این کتاب تحریر شده است.

در ابتدای این رساله تقریظ این دو بزرگوار به این شرح آمده است:

«بسم الله الرحمن الرحيم

عمل باین رساله الشریفه با ملاحظه حواشی احقر موجب نجات است انشاء الله

حرره الاحقر عبدالکریم الحایری»

«بسم الله الرحمن الرحيم

عمل باین رساله شریفه با حواشی حقیر عیب ندارد انشاء الله

حرره الاحقر حسین الطباطبایی البروجردی»

چاپ ها:

۱. تهران: چاپخانه حاج عبدالرحیم، نسخ محمد علی، ۱۱۲ ص،، رقی، ۱۳۴۳ ق.

۱۱- حاشیه منهج الرشاد لتقلید العباد (فارسی)

عنوان دیگر: حاشیه مجمع المسائل

منهج الرشاد تألیف جعفر بن حسین شوشتری (۱۳۰۳-۱۲۳۰ ق.) از معاریف علمای دوره قاجار، رساله مختصری مشتمل بر یک مقدمه و شش مقام در بیان اصول و فروع دین مطابق با مذهب امامیه است، که در مقدمه بحث از خلقت انسان و هدف از آن و تکالیف مقرر در اسلام شده و شرایط بلوغ را بر شمرده و پس از بلوغش امر را بر مکلف بالغ دانسته است. ۱. نظر در اصول دین؛ ۲. تعلم صورت نماز؛ ۳. تعلم مسائل واجبه نماز؛ ۴. ملاحظه اسباب موجب غسل؛ ۵. ملاحظه اسباب اشتغال ذمه به حقوق ناس؛ ۶. تعلم احکام بعض معاملات.

بر این کتاب حواشی متعددی توسط علمای مختلف به نگارش درآمده است که از جمله آخرین آنها حاشیه سید محمد کاظم طباطبایی یزدی (د: ۱۳۳۷ ق.) است که در ابتدای این چاپ تقریظ ایشان به این متن آمده است.

«بسم الله الرحمن الرحيم

عمل باین رساله صحیح است با حواشی این حقیر ان شاء الله

محمدکاظم الیزدی الطباطبایی»

و تقریظ دیگری که در ادامه ذکر شده است:

«بسم الله الرحمن الرحيم

بشهادت بعضی از موثقین متن و حواشی با کمال دقت مقابله شده است پس عمل بآن ان شاء الله

بی عیب است حرره الاحقر محمدکاظم الطباطبایی یزدی محل خط و خاتم مبارک سید العلماء الاعلام

حجه الاسلام آقای سید محمدکاظم یزدی ادام الله تعالی ظله العالی المتعالی»

نظر به کثرت حاجت مقلدین این رساله بعد از درگذشت ایشان نیز کرارا به چاپ می رسد، اما از

آنجایی که بسیاری از مقلدین بر تقلید ایشان باقی مانده بودند، این رساله به دست مرحوم آیه الله مؤسس

تحشیه شده تا در موارد اختلافی به حکم ایشان مراجعه نمایند.

حاشیه مرحوم آیه الله مؤسس که در ابتدای کتاب با این تقریظ تایید شده است:

«بسم الله الرحمن الرحيم

عمل باین رساله شریفه با حواشی احقر انشاء الله بی اشکالست

حرره الاحقر عبدالکریم الحائری»

و همچنین این تقریظ:

«بسم الله الرحمن الرحيم

عمل باین رساله شریفه با حواشی که از این احقر بر آن نوشته شده خالی از اشکالست انشاء الله

حرره الاحقر عبدالکریم الحائری»

حواشی مرحوم آیه الله مؤسس بر این کتاب با علامت اختصاری (ع مدظله) به چشم می خورد.

چاپ ها:

۱. تهران: چاپخانه سعادت و اخوان کتابچی، نسخ، جمال الدین بن ابوطالب سلطان الکتاب اصفهانی،

۴۸۲ ص،، وزیری، ۱۳۴۹ ق.

[الذریعه: ۱۸۵/۲۳]

۱۲- حاشیه وسیله النجاه (فارسی)

این رساله را بر اساس فتاوی مرحوم سید محمدکاظم طباطبایی یزدی برای استفاده مقلدینش به

صورت پرسش و پاسخ به نگارش درآورده اند. که آیات عظام حضرت آیت الله بروجردی و آیه الله مؤسس

نیز آنرا حاشیه فرموده اند.

علی اکبر بن محمدتقی معمارباشی قمی ملقب به بیان الفقهاء مسائلی را از روی رساله مرحوم محمدکاظم طباطبایی یزدی انتخاب و به نگارش درآورده و با فتاوی آیه الله مؤسس و آیه الله بروجردی تطبیق می دهد. حواشی این رساله توسط ابوالقاسم موسوی کاظمی بروجردی این حواشی به نگارش درآمده است.

چاپ ها

۱. تهران: مطبعه عبدالرحیم باسمه چی، نسخ، ۱۳۲ ص، جیبی، ۱۳۴۴ق.
۲. تهران: چاپخانه سعادت و اخوان کتابچی، ۱۴۴ ص، جیبی، ۱۳۵۱ق.
۳. تهران: بی جا، ۱۱۲ ص، جیبی، بی تا.

[مشار: ۳۳۶۱/۲]

۱۳- سؤال و جواب = استفتائات = پرسش و پاسخ (فارسی)

مجموعه ای مشتمل بر سؤال و جواب های فقهی که از حاج شیخ عبدالکریم حایری پرسیده و ایشان پاسخ داده اند. مسایل تقلید، طهارت و مسایل طهارت، مسائل صلات، کتاب خمس و زکات و صدقات، صوم، حج، نذر و عهد و قسم، هبه و عطایا، وقف و حبس، تجارت و بیع، حجر و دین و رهن، ضمان و غضب، صلح، شرکت و قسمت و وکالت، اجاره، وصیت، نکاح، طلاق، لقطه، صید و ذباحت و احیای اموات و اطعمه و اشربه، ارث، حدود و دیات و مسائل متفرقه. از این کتاب نسخه های متعددی در کتابخانه های مختلف موجود است که با هم متفاوت هستند. کتابی با عنوان «استفتائات از محضر مرجع عالیقدر و مؤسس حوزه علمیه قم حضرت آیت الله العظمی حاج شیخ عبدالکریم حائری قدس سره» در سال ۱۳۹۰ ش. توسط انتشارات زائر قم به چاپ می رسد. در این کتاب ابتدا به بیان شرح حالات و زندگانی آیت الله حاج شیخ عبدالکریم حائری پرداخته شده و سیره اخلاقی ایشان و تلاش های وی برای احیای حوزه علمیه قم به تصویر کشیده شده و سپس استفتائات به عمل آمده از ایشان در موضوعات مختلف فقهی به همراه پاسخ ایشان به این سؤالات شرعی درج گردیده است. در همین راستا نگارنده به ۱۱۳۴ استفتا از آیت الله حائری در موضوعاتی مانند اجتهاد و تقلید، طهارت، صوم و صلاة، زکات، خمس، حج، وقف و تحبیس، وصیت، نذر و عهد، هبه و غضب، لقطه (اشیای پیدا شده و گم شده)، افلاس، بیع و تجارت، مکاسب محرمة، صلح، ازدواج و طلاق، رضاع، صید، ذبح، احیای زمین های موات، ارث، دین، ضمان، حجر، وکالت و مسائل متفرقه در زمینه های مختلف فقهی اشاره کرده و پاسخ ایشان به این سؤالات را نیز درج نموده است.

کتاب حاضر بر مبنای دو نسخه خطی موجود در کتابخانه های آستانه حضرت معصومه (س) و آیت الله گلپایگانی قم تدوین و تصحیح شده است.

نسخه‌های خطی

۱. قم: آستانه حضرت معصومه، نسخ، عبدالله موسوی اشتهاوردی، ۳۲۴ ص، ۱۶ سطر، ۱۶×۱۲ سطر؛ ۱۸×۵/۲۳ س م، ۱۳۶۱ ق. [۵۴۰]
 ۲. قم: گلیپایگانی، تحریری، ابوالفضل و آقاعلی، ۱۲۰ گ، ۱۴ سطر، ۱۰×۱۶ سم، بی تا [۴۲۷۱-۲۱/۱۹۱]
 ۳. کتابخانه ملی: نسخ و نستعلیق، ۳۳۷ برگ، ۱۵ سطر: ۱۱۰×۱۵۰؛ قطع: ۱۷۰×۲۲۵ سم، بی تا [۳۰۳۲۸-۵]
- [آیه‌الله مؤسس: ۱۰۶؛ فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه آستان مقدس حضرت معصومه (ع).
ج. ۲؛ فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه آیت الله گلیپایگانی: ۲۳۲۸/۴؛ فنخا: ۴۹۳/۱۸]

چاپی

استفتانات از محضر مرجع عالیقدر و مؤسس حوزه علمیه قم حضرت آیت‌الله العظمی حاج شیخ عبدالکریم حائری قدس سره. تهیه و تنظیم پژوهشکده علوم و معارف قرآنی رحمه‌الله آستانه مقدسه؛ مقدمه: احمد عابدی و علی‌پناه اشتهاوردی. قم: آستانه مقدسه قم، انتشارات زائر، ۴۰۴ ص، ۱۳۹۰.

۱۴- مجمع الاحکام (فارسی)

محمدحسین بن عبدالرحیم حائری اقدام به نگارش رساله عملیه مشتمل بر اصول و فروع دین و مهمات احکام شریعت مطابق فتاوی آیه‌الله مؤسس نموده و نام آنرا مجمع الاحکام می‌نامد. آیه‌الله مؤسس این تقریظ را در ابتدای این کتاب نگاشته است:

«بسم الله الرحمن الرحيم

عمل باین رساله شریف مجزی و بی اشکالست ان شاءالله تعالی

کتبه الاحقر عبدالکریم حائری»

این رساله مشتمل بر یک مقدمه و چند مقصد است.

چاپ‌ها

۱. تهران: چاپخانه علمی، نسخ، جمال‌الدین بن ابوطالب سلطان الکتاب اصفهانی، ۲۰۰ ص، خشتی، ۱۳۴۳ ق.
۲. تهران: چاپخانه سعادت و اخوان کتابچی، نسخ، علی بن ابوالقاسم رضوی خوانساری، ۲۱۱ ص، وزیری، ۱۳۵۱ ق.
۳. تهران: اخوان کتابچی، نسخ، اسدالله بن محمدکاظم موسوی ملقب به اشرف الکتاب، ۲۰۷ ص، ۱۳۵۳ ق.

[الذریعه: ۱۵/۲۰]

۱۵- مختصر الاحکام (فارسی)

شیخ مهدی قمی این کتاب را که بصورت پرسش و پاسخ مشتمل بر مسائل مبتلا به مقلدین در موضوعات اصول و فروع دین مطابق با فتاوی آیه الله مؤسس و آیه الله سید ابوالحسن اصفهانی گردآوری نموده است. تقریظ آیه الله مؤسس در ابتدای این رساله به قرار زیر به چشم می خورد:

«بسم الله الرحمن الرحيم

عمل باین رساله شریفه صحیح است ان شاء الله

حرره الاحقر عبدالکریم الحایری»

چاپها:

۱. ایران: بی جا، نسخ، اسدالله بن محمد کاظم موسوی خوانساری ملقب به اشرف الکتاب، ۲۴ ص.، جیبی، ۱۳۴۷ ق.

۲. تهران: مطبعه علمی، نسخ، علی رضوی، ۸ ص.، جیبی، ۱۳۵۴ ق.

۳. تهران: مطبعه اخوان کتابچی، نسخ، علی بن ابوالقاسم خوانساری، ۱۶ ص.، جیبی، ۱۳۵۵ ق.^۱

۱۶- منتخب الرسائل (فارسی)

کتاب منتخب الرسائل در اصل رساله عملیه ای است که سید ابوالقاسم اصفهانی مطابق با فتاوی مرحوم آیت الله سید محمد کاظم طباطبایی یزدی به نگارش درآورده بود و او این رساله را به محضر آیه الله مؤسس برده و از نظر ایشان گذرانده و برای مقلدین ایشان نیز تجویز می نماید.

در ابتدای این رساله تقریظ ایشان بدین نمط آمده است:

«بسم الله الرحمن الرحيم

عمل باین رساله شریفه که جناب مستطاب نخبه العلماء والاتیقاء الاعلام آقای معظم سلمه الله تعالی منتخب نموده اند صحیح و مجزی است.

حرره الاحقر عبدالکریم الحایری الیزدی»

چاپها:

۱. تهران: چاپخانه سعادت و چاپخانه علمی، نسخ، ۱۸۰ ص.، رقعی، ۱۳۴۳ ق.

۲. تهران: مطبعه سپهر، ۱۴۴ ص.، ۱۳۱۴ ش.

^۱ . در این چاپ مطابقت با فتاوی آیه الله بروجردی نیز صورت گرفته است.

۱۷- منتخب الاحکام (فارسی)

منتخب الاحکام عنوان کتابی است که بر اساس مجموعه فتاوی مرحوم آیت الله سید محمد کاظم طباطبایی یزدی گردآوری و تدوین شده است. و این رساله با حواشی آیه الله مؤسس و برخی از علمای دیگر به چاپ رسیده است.

چاپ‌ها:

۱. تهران: مطبعه عبدالرحیم، نسخ اسدالله بن محمد کاظم موسوی خوانساری، ۱۳۹ ص.، رقعی، ۱۳۴۵ ق.
۲. تهران: چاپخانه حاجی عبدالرحیم؛ چاپخانه فرومند، نسخ، اسدالله بن محمد کاظم موسوی خوانساری، ۱۱۹ ص.، ۱۳۴۸ ق.^۱
۳. تهران: مطبعه سعادت و اخوان کتابچی، نسخ علی بن ابوالقاسم رضوی خوانساری، ۱۱۲ ص.، رقعی، ۱۳۵۲ ق.

^۱ . در این چاپ حواشی مرحوم آیه الله محمد نجفی قمی نیز به چاپ رسیده است.

۱۰۸ □ صد سالگی حوزه قم (دفتر دوم)

جدول تاریخی انتشار رساله‌های عملیه آیه‌الله مؤسس

شماره	عنوان کتاب	ماتن	سال نشر
۱	حاشیه ذخیره العباد	میرزای دوم	۱۳۳۸
۲	حاشیه ذخیره العباد	میرزای دوم	۱۳۳۹
۳	حاشیه ذخیره العباد	میرزای دوم	۱۳۳۹
۴	حاشیه ذخیره العباد	میرزای دوم	۱۳۳۹
۵	حاشیه بر عروه (غایه القصوی)	سیدکاظم یزدی	۱۳۳۹
۶	حاشیه ذخیره العباد	میرزای دوم	۱۳۴۰
۷	حاشیه بر ارث	ملاهاشم خراسانی	۱۳۴۰
۸	حاشیه ذخیره العباد	میرزای دوم	۱۳۴۱
۹	رساله مختصر واجبات و أصول دین		۱۳۴۱
۱۰	حاشیه ذخیره العباد	میرزای دوم	۱۳۴۲
۱۱	حاشیه ذخیره العباد	میرزای دوم	۱۳۴۳
۱۲	منتخب الرسائل	سیدمحمدکاظم یزدی	۱۳۴۳
۱۳	مجمع الاحکام		۱۳۴۳
۱۴	حاشیه رساله سؤال و جواب	سیدمحمدکاظم یزدی	۱۳۴۳
۱۵	حاشیه طریق النجاه	سیدکاظم یزدی	۱۳۴۳
۱۶	حاشیه ذخیره العباد	میرزای دوم	۱۳۴۴
۱۷	حاشیه وسیله النجاه	سیدکاظم یزدی	۱۳۴۴
۱۸	رساله مختصر واجبات و اصول دین		۱۳۴۴
۱۹	منتخب الاحکام	سیدمحمدکاظم یزدی	۱۳۴۵
۲۰	حاشیه بر عروه (غایه القصوی)	سیدمحمدکاظم یزدی	۱۳۴۶
۲۱	رساله مختصر واجبات و اصول دین		۱۳۴۶
۲۲	مختصر الاحکام	سیدابوالحسن اصفهانی	۱۳۴۷
۲۳	حاشیه علی عروه الوثقی	سیدمحمدکاظم یزدی	۱۳۴۷

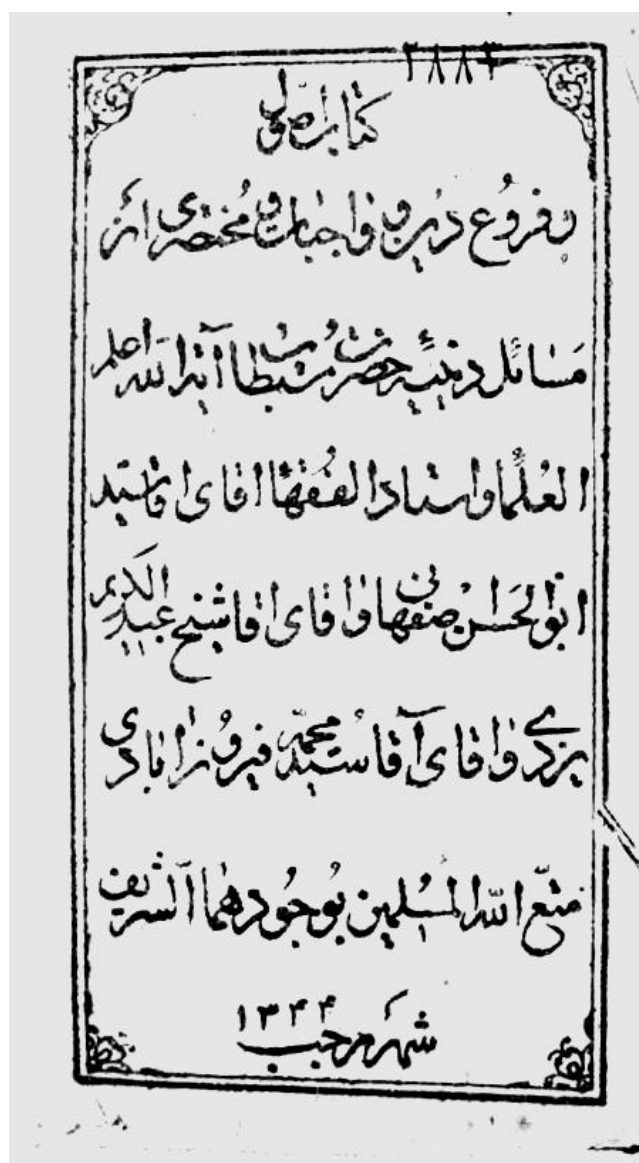
رساله مؤسس □ ۱۰۹

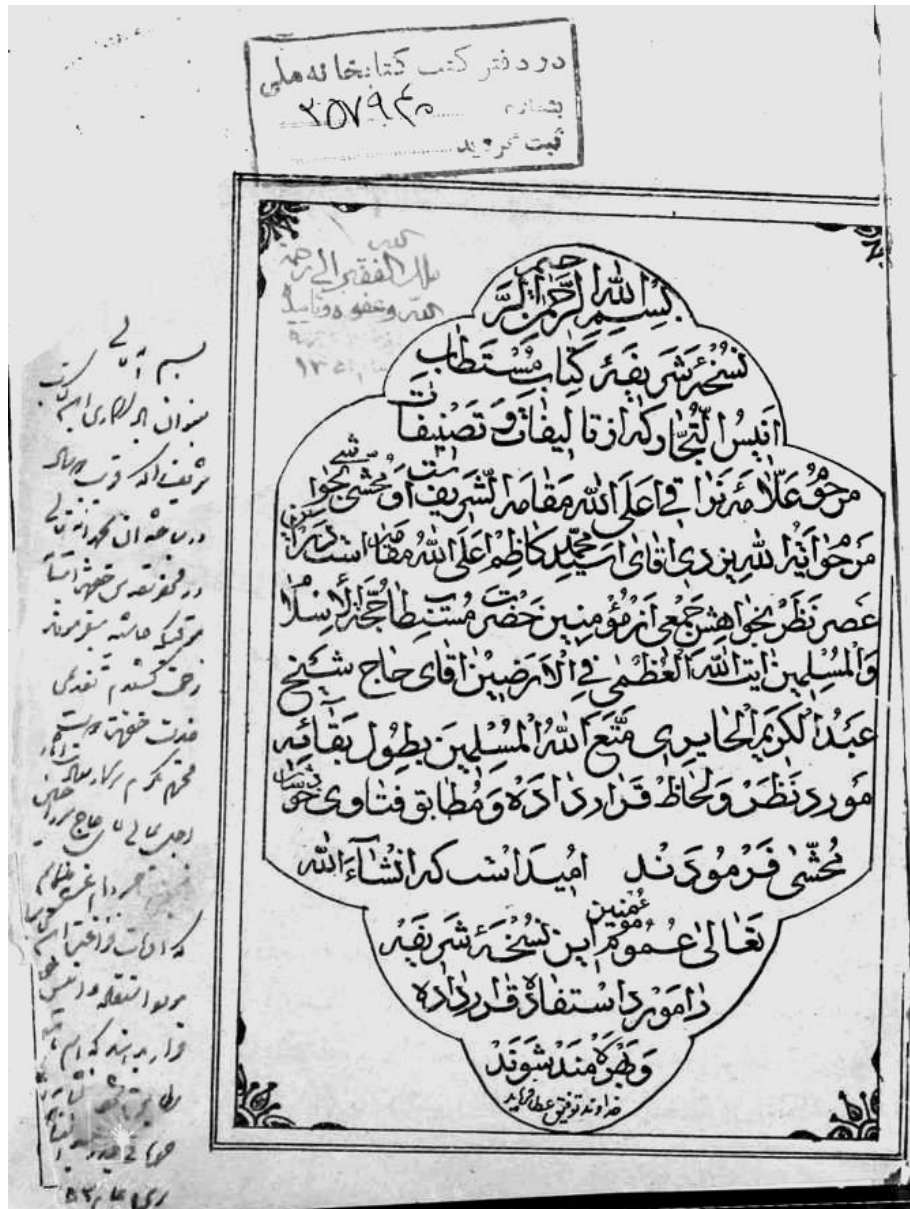
۲۴	منتخب الاحکام	سید محمد کاظم یزدی	۱۳۴۸
۲۵	حاشیه منهج الرشاد	شیخ جعفر شوشتری	۱۳۴۹
۲۶	حاشیه انیس التجار	ملا مهدی نراقی	۱۳۴۹
۲۷	حاشیه بر عروه (غایه القصوی)	سید کاظم یزدی	۱۳۴۹
۲۸	حاشیه رساله در احکام تجارت	ملا هاشم خراسانی	۱۳۵۰
۲۹	حاشیه بر ارث	ملا هاشم خراسانی	۱۳۵۰
۳۰	مجمع الاحکام		۱۳۵۱
۳۱	حاشیه وسیله النجاه	سید کاظم یزدی	۱۳۵۱
۳۲	حاشیه رساله ربائیه	ملا هاشم خراسانی	۱۳۵۲
۳۳	حاشیه رساله رضاعیه	ملا هاشم خراسانی	۱۳۵۲
۳۴	حاشیه رساله رضاعیه	ملا هاشم خراسانی	۱۳۵۲
۳۵	حاشیه بر ارث	ملا هاشم خراسانی	۱۳۵۲
۳۶	حاشیه رساله در احکام تجارت	ملا هاشم خراسانی	۱۳۵۲
۳۷	منتخب الاحکام	سید محمد کاظم یزدی	۱۳۵۲
۳۸	حاشیه علی عروه الوثقی	سید محمد کاظم یزدی	۱۳۵۳
۳۹	مجمع الاحکام		۱۳۵۳
۴۰	مختصر الاحکام	سید ابوالحسن اصفهانی	۱۳۵۴
۴۱	منتخب الرسائل	سید محمد کاظم یزدی	۱۳۵۴
۴۲	مختصر الاحکام	سید ابوالحسن اصفهانی	۱۳۵۵
۴۳	حاشیه وسیله النجاه	سید کاظم یزدی	بی تا
۴۴	صراط النجاه	شیخ انصاری	بی تا

برخی از منابع:

- آیه الله مؤسس مرحوم آقای حاج شیخ عبدالکریم حائری قدس سره الشریف. علی کریمی جهرمی. قم: مشنورات دارالحکمه، رقعی، ۱۷۴ ص، ۱۳۷۲.
- ادوار الاجتهاد. محمد ابراهیم جناتی. تهران: مؤسسه کیهان، ۵۲۶ ص، وزیر، ۱۳۷۴ ش.
- الذریعه الی تصانیف الشیعه. آقا بزرگ طهرانی. قم: مؤسسه مطبوعاتی اسماعیلیان، ۲۵ جلد، وزیر، بی تا.
- بیان المفخر در احوالات عالم جلیل صاحب مناقب و مآثر حاج سید محمد باقر حجه الاسلام شفتی بیدآبادی. سید مصلح الدین مهدوی. اصفهان: انتشارات کتابخانه مسجد سید، ۲ جلد، ۴۱۱+۴۱۵ ص، وزیر، ۱۳۶۸.
- تاریخ چاپ در ایران. شهلا بابازاده. تهران: کتابخانه طهوری، ۲۷۲ ص، وزیر، ۱۳۷۸.
- فهرستگان نسخه های خطی ایران (فتخا). مصطفی درایتی. تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی، ۴۵ جلد، ۱۳۹۰.
- فهرست کتاب های چاپی فارسی از آغاز تا آخر سال ۱۳۴۵. خانابا مشار. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۲ جلد، وزیر، ۱۳۵۲.
- معجم المطبوعات العربیه فی ایران. عبد الجبار الرفاعی. طهران: مؤسسه الطباعة والنشر وزاره الثقافه والارشاد الاسلامی، ۱۴۱۴ ق.
- مقدمه ای بر فقه شیعه کلیات و کتابشناسی. حسین مدرسی طباطبائی. ترجمه محمد آصف فکرت. مشهد: بنیاد پژوهشهای اسلامی، ۴۴۷ ص، وزیر، ۱۳۶۸.
- مصاحبه با حجه الاسلام والمسلمین دکتر سید مصطفی محقق داماد. حوزه، آذر و دی ۱۳۸۳ ش، دوره بیست و یکم، شماره ۱۲۵، صص. ۳۰-۱۴۸.

هذا هو
المؤلف المشرق المصنف
المينف المسمى بدر
الفوائد

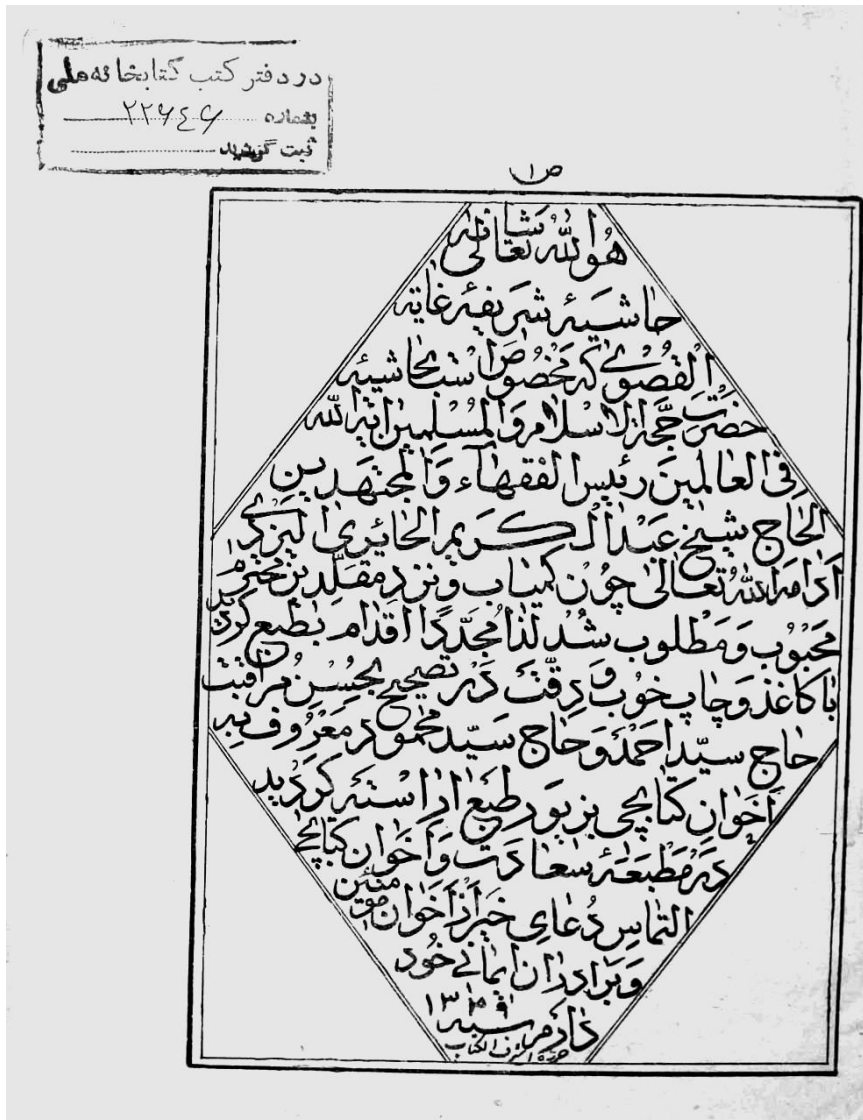
وبعد تفضل شيخه

والله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذي علمنا معالم الدين ومفاتيح اليقين وانا نرسلونا بلوامع السنة والكتاب المبين و
وقتنا لله في القواعد القوانين لاشيائنا احكاما سيد المرسلين والصلوة والسلام على
سائرنا المقربين محمد خاتم النبيين وعلى اله الطيبين الطاهرين وعلى علي بن ابي طالب
اليوم الدين اما بعد فيقول السيد المينف المستر في حقه عبد الكريم
الحامدي عمر ذو بنة شريفا لما صفت في سالف القرون ما تصفه في سالف القرون في سالف القرون في سالف القرون
واوعدت فيه فالبصائر الملهمة راغبين في الاجابة والاختصاص مع التوضيح والتبيين بيننا شافية
وعبارا وافية بحيث يكون سهل التناول والمطالعة بحيث ينعكس ذكرها الامثلة في وقته **وبعد بدر الفوائد**
فليتأمل النظر في الحفوت من الحظوظ الفانور وفكرى الفاضل اخيرا مما اختلفت واي فاجع من الله ان يكون
ناصيا لا خواذ من اهل العلم وان يجمل خبر الزاد لثوم المشا **فاعلم** ان علم الاصول هو العلم بالقول
المهتد لكشف خصال الاحكام الواضحة المختلفة باضال المكلفين سواء نفع في طرق العلم بها كما في بعض
الفوائد العقلية وتكون موجبة للعلم بتجربتها على تقدير ثبوتها وتكون موجبة للعلم بقولها الغنى
كان ولعل هذا احسن مما هو المعروف من ان العلم بالقول هو المهتد لاستنباط الاحكام الشرعية الشرعية
لاستلزامه لا لزومها لا سطراد في بعض المسائل المهمة مثل مسائل الاصول العلمية ومثله حجة
الخلق في حال الاستدانة على الحكومة لعمدة مهتدا لاستنباط الاحكام واضحة وانما قدينا القواعد
بكونها المهتد لكشف خصال الاحكام الخرج مثل علم النور والضمير وامثالها مما اجبر اليها في طريق كشف
قولنا حال الاحكام المبدأ بالاحكام احكام الكليات فلا ينفصل الاصول الجارية في انبثاقها الموجبة منه

والله الرحمن الرحيم

طبع مکیه طبع بغداد				
صفحه	سطر	صفحه	سطر	الکلیه
۳	۱۶	۳	۱۶	در او اشکال است بلکه بعد نیست بود ز تقلید عباد از متابعت مجتهد و علم
				اینکه اعتماد نماید بر رای مجتهد در عمل
۳	۱۹	=	۱۹	اگر اخذ نموده باشد فتوی از مجتهد بقیه زمان جانشین نماید زانکه
				باشد بعد نیست عمل خود را بر فتاوی از تقلید بقیه باشد ابتداء پس این
				صوت رجوع محلی احوط است بلی هرگاه عمل نموده باشد بعضی فتاوی از تقلید
				رجوع با و در هر مسئله که محتاج بشود راینصورتا قوی جواز بقا است مطلقا
۴	۱	۴	۱	عود کردن علی الاحوط
۴	۲	=	۲	رجوع کردن علی الاحوط
۴	۳	=	۳	تقلید اگر بدان اختلاف را در قوی
۴	۱۱	=	۱۱	کافیست در صحیح عمل مطابق بودن با فتاوی مجتهد که فعلا تکلیف مقلد رجوع با و
۴	۲۳	=	۲۲	این حکم در تقلید بندان است اما عدول نمودن یکسبک و طبع یا احتمال
				اعلیت آنرا بدهد پس احتیاط در ترک آنست
۷	۱۹	۷	۱۹	مشکل است وجهی برای این اشکال نیست
۸	۶	۸	۶	بنابر ظاهر خالی از اشکال نیست
۸	۸	=	۸	در فرع مسئله مذکوره اشکال است بلی هرگاه عمل سابق اثر نداشته باشد و
				مانند خود گوشه و اندوختن بقیه فتاوی مجتهد باین نحو در معاف عایش
۸	۲۳	۸	۲۳	در وصی واجب احوط است که احوط قولین را مراعات نماید
۹	۱۷	۹	۱۷	تا جزییه اخذ نموده غیر علم جامع بشرایط ظاهر جایز است مگر آنکه اگر باند مخالفه
				اعلم را با این غیر علم در بعضی موارد که احتمال بدهد این مورد هم از آن موارد است
۱۰	۶	۱۰	۶	گذشت سابقا که محل اشکال است
۱۰	۱۶	=	۱۶	عمل واحد جایز نیست کفای بعلیه که هر یک از آن دو مجتهد حکم بطلان می دهند مثل
				اینکه پیش از آنکه بگوید و جلسه استراحت را ترک کند
۱۱	۱۱	۱۱	۱۱	موضوعا و همچنین است موضوعا غریبه مستبطه مانند غناء و وطنی و مقام و امثال
				(کتاب اظهار ابراء مطلق مختصا)

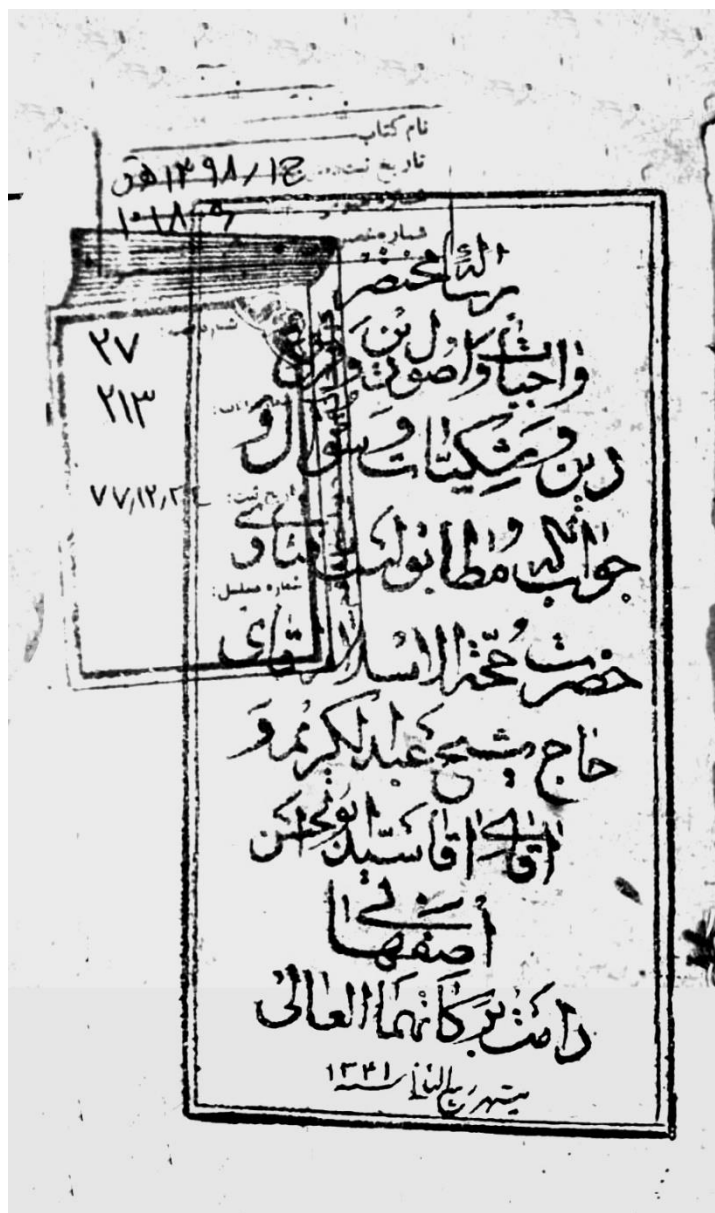

بسم الله الرحمن الرحيم

در تقلید است

سوال چه مرفزمانیه اولاً در عمر نمودن بشا و رسیدن مردم در جایگاه فورا حضرت در دست باشد
مثلاً صلواتی و جمله ثالث عوده الوثقی که پس از وفات مرقوم سیم مطبوع شده و سرکار محنتی نفرموده اند
و اشنا صلیک مقلدان مرقوم بوده اند و اکنون بکفر تعلق مقلدان اذن میباید که بان هر چند رساله محنتی غیر
بانه نامی در جایگاه بجهت عادل نباشد غیر محبت عادل میدانند بشود و رسیده که محرم نموده و حکم ده بنا
بر عود حجت بنیه برکت باشد و ثالثاً در مسئله سابقه شخص غیر محبت در مقام فضا فضا است عقد صلح فضا فضا است
عادل نامی با اینکه مصاحبه نماید حق مدعی را بخلف منکر یا پذیرد بکثر شرط آنکه منکر قسم خورد و دعوی مصحح که گذارد
ساقط میشود یا نه یا آنکه نه بوجه عوضیت و شرطیت بلکه بطوریکه مصاحبه نماید حق مدعی را منکر بدو و متعال نباشد
مثلاً بشرط اینکه برابر مدعی باشد اقرار رخص هرگاه منکر بر ائمه ذمه محلف نشود و یا آنکه فضا فضا است باطل
در پذیر مصاحبه نماید بر اینکه بگوید مدعی منکر اگر قسم غرضی بری هستی یا ابراء معلق صحیح است یا نه متمن است
جواب فروعات این مسئله را بطوریکه اشکال نماند مرقوم فرماید **جواب** بسم الله الرحمن الرحيم
در صورتیکه کسی سابقاً مقلد مرقوم سید بوده در هر مسئله که فورا مقلد فعلی حق که با دروغ کرده در دست نباشد بقا
بتقلید سابق بے اشکال است و صلواتی و ثالث عوده الوثقی که از صیبت خلط مامون باشد غیر مطبق آنها ضرر ندارد
در مسئله ثانیه غیر محبت عادل نمیتواند بطریق بنیه حکم بدد در مسئله ثالث صلح دعوی و صلح مدعی بخلف منکر
یا بپذیرد بکثر شرط خلط او جایز است و همچنین صلح بدو و متعال نباشد مثلاً بشرط فضا فضا در صورتیکه منکر قسم خورد
صحیح است و بر فرض اخیر که مفادش ابراء معلق است منکر است و با بدانست که خلطی که شرط میشود یا عوض
یا چیزی دیگر باید مقصد خلط بر برائت قدر از این مصاحبه باشد و الله العالم **سوال** بل بکفنی فی سخن
التمکید مجرد الاثر ام لا بد من العلم بالهتوی بر العبر **جواب** بسم الله الرحمن الرحيم لا بد
فی تحقیق من العلم معتد اعلا رایه ولو فی بعض المائت و یصیر ح مقلدان ذلك المجتهد فی جمع ما یکون بنا
علی الرجوع الیه فی **سوال** بفرماید شخص مقلد مجتهدی بود که التزام را تعلیم بدانست و در حال حیثیت
مترجم شده بود جمع فضا و یا او را بعد از وفاتش رجوع نمود بخلاف عالم یا بایمانیه فضا را جانتر فرماید یا جایز
نفا و در آنچه علم شده بود اکثر هم مندر کتاس را اخذ کرده باشد یا نه **جواب** اکثر عمر کرده باشند

بسم الله الرحمن الرحيم
 علامه آیت الله العظمی
 آقا میرزا محمد باقر
 آقا میرزا محمد باقر
 آقا میرزا محمد باقر

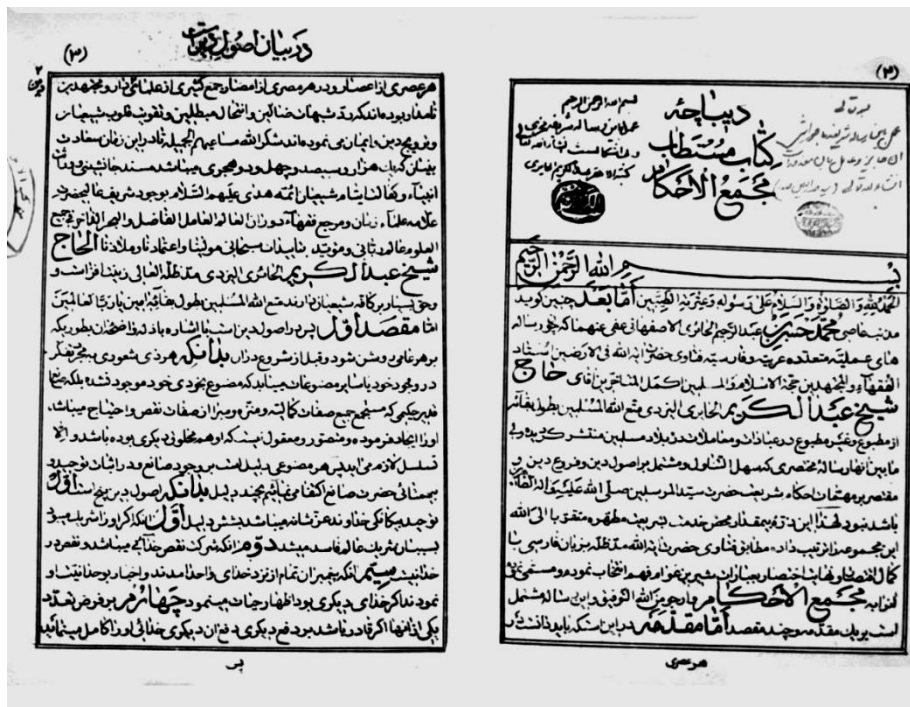
هذه الرسالة
النسخة التي تغيرت
منها الرسالة
بسم الله الرحمن الرحيم

عبد المولى محمد باقر

و تانت في الدارين رضى جلت قدسك عن ثنائى لا امسى ثناء عليك انت كما
 اتيت على نفسك فالحمد لك كما انت اهلها والصلوة على نبيك الذى ارسله
 للعالمين بشيرا ونذيرا الذين اذيعت عنهم الرجس وطهرتهم بظهور او بعد اقل
 واحقر خلق الله خدام خدام الشريعة اظهرهم الحسين جعفر برادران ديني
 ميرساند كه ميرساند ميرساند ميرساند ميرساند ميرساند ميرساند ميرساند ميرساند
 بر مقدمه مهتمه و چند مقصد و خاتمه و مثل كمر در بيان حكمه خلف
 انسان و اينكه خلفت و بعثت و بقاءند نبيك في الله تعالى اتمم اتمم خلفت
 عيسى و انك انك لا تخرجون يعني يا كيان كرهه ابد كه شمارا بعثت اقول ان
 و اينكه باز كشت بسوى ما نحو اهد كرد يعنى اكر من ظن ان خلفت شما لم يبرئنا
 چند روزه با مرارت و مردن بحسرت بود خلفت شما بعثت و باز محبة بود و از خدا
 خالو حكيم كه اشارت حكمت و خلوقات و ظاهر است كار بعثت و باز محبة محال است
 پس بايد خلفت بجهت ثمره بزرگي باشد كه بيان فرموده در كلام خود كه و ما
 خائفنا بحسن و الا نترس الا ليعبدون پس بر هر مكلفي كافر است كه سمي در
 تحصيل ثمره وجود خود نمائيد بعبادت پروردگار و معنى عبادت معظما و
 نذلل اسد بر اي خاندان بگفتايات مخصوصه كه بقصد فرمايند بر داري از بجليا و رند
 و ارسال نباله و نصب و صبا و نيزيل كنه همه بجهت بيلان آنها است و بجهت
 نوبه آنها بر شخص مختلف است باختلاف حالات و ليكن پيش از عرض
 همه تكليف هينكه پد يا اخل و رسال پانزد هوشد يا قبل ازان محتمل

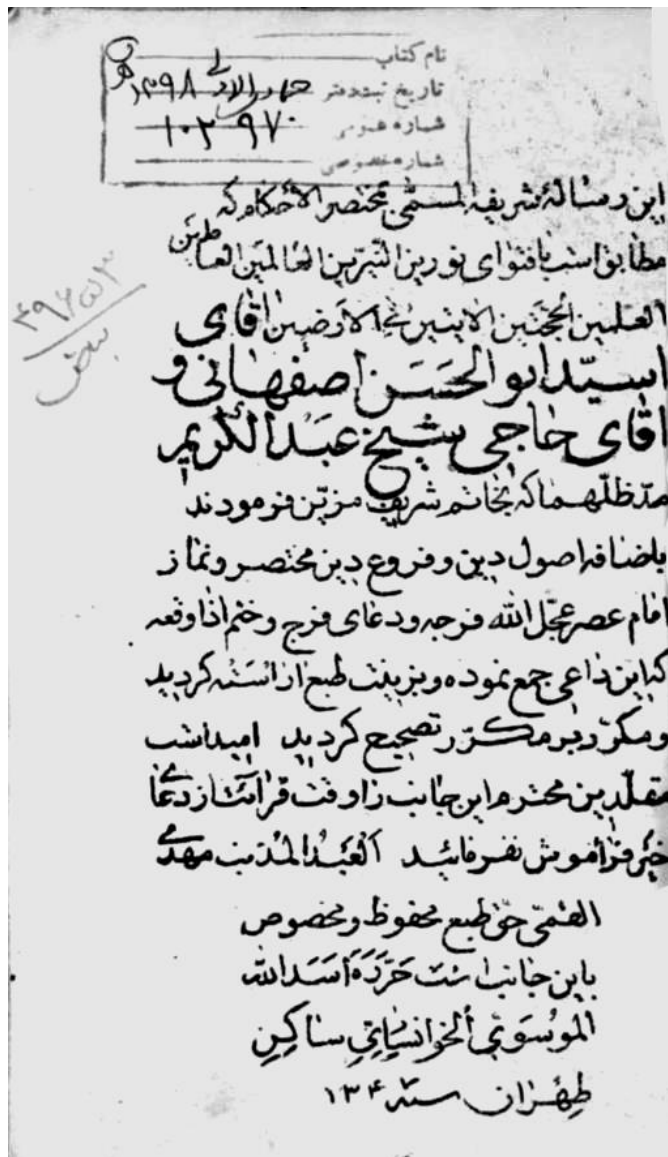
عبد المولى محمد باقر

۱۲۶ □ صد سالگی حوزه قم (دفتر دوم)

بسم الله الرحمن الرحيم

چون بنای صبر بر جواز بقاء بر تلبید مبت بلکه در بعضی موارد
احوال است از این جهت مقلد بن مرحوم میرزا ابوالقاسم
محمد تقی شیرازی قدس الله تعالی عظمی و جلاله فیما وی که در این
رساله شریفه از ایشان است عمل نمایند و در اختیار مطلقه
آن مرحوم رجوع بنمایند و اینها را بنام خدا و الله عز و جل
مقلد بن ابتدای این رساله با ملاحظه خواهی که بران از
احقر نوشته شده مطلقا چیزی را موجب یا ناسات آفتاب
خود به تحریفه که هم از بر سر (عمل صبر)

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمین و صلی الله علی محمد و آله الطاهیرین و لعنة الله علی اعدائهم
جمینا فی یوم الدین سنو **الف** اجتهاد واجب عینی است با واجباتی که
واجب کفایت نه عینی **ب** بیان فرمائید که مقلد چه شخص باید باشد
ج کسی است که بر نیاید اجتهاد در رسیدن خواه عامی محض بوده باشد و خواه کسبی
که بهرزه از علم داشته باشد **د** شخصی که جایز التقلید است شرایط و ادوات
بیان فرمائید **ه** چند شرط دران معتبر است اول آنکه بالغ باشد دوم آنکه
عافل باشد سیم آنکه ایمان داشته باشد باربعینکه اشقی عسری باشد چهارم
آنکه عاقل باشد پنجم آنکه ولدا لزمانه نباشد ششم آنکه مجتهد باشد هفتم
آنکه حی بوده باشد بی تقلید مبت جانب مبت **و** باقی ماندن بر تقلید مبت
بیان است بانه **ز** رجوع بنمایند **ح** تقلید علم واجب است بانه چون
بل صبر تقلید علم را واجب میدانم **ط** منتهی علم و بیان فرمائید چه علم
بنی است و تردید و نا آوردن حکم الله و تعبدان از ادله شرعی **ی**
اجتهاد چه چیز ثابت میشود **ج** ثابت میشود اجتهاد بعلم یا بخبر و غایران

رساله
چون بنای صبر بر جواز بقاء
بر تلبید مبت بلکه در بعضی
مواقف احوال است از این
جهت مقلد بن مرحوم میرزا
ابوالقاسم محمد تقی شیرازی
قدس الله تعالی عظمی و جلاله
فیما وی که در این رساله
شریفه از ایشان است عمل
نمایند و در اختیار مطلقه
آن مرحوم رجوع بنمایند و اینها
را بنام خدا و الله عز و جل
مقلد بن ابتدای این رساله
با ملاحظه خواهی که بران از
احقر نوشته شده مطلقا
چیزی را موجب یا ناسات
آفتاب خود به تحریفه که
هم از بر سر (عمل صبر)